

İxtisas: İqtisadiyyat və idarəetmə

Kafedra: Beynəlxalq münasibətlər və turizm

Fənn: Müqayisəli siyasi sistemlər

Müəllim: Pənahova Ş.E

Mühazirə.

Fənn: Dünya ölkələrinin müasir siyasi sistemləri

Mövzu-1,2. Siyasi sistem və siyasi rejim: Dövlət idarəçilik formalarının təsnifatı

Plan: 1. Siyasi sistem anlayışı

2. Siyasi sistemin əsas struktur elementlərinin xarakteristikası

3. Siyasi sistem və Konstitusiya

4. Siyasi rejim

1. Siyasi sistem anlayışı

Ensiklopedik nəşrlərdə siyasi sistem hər bir ölkənin içtimai həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilir. Məlumdur ki, hər bir ölkənin daxili həyatı iqtisadi, siyasi, sosial, hüquqi. Maddi. Mənəvi və s. sahələrin, məkan-ərazi, ətraf mühit, içti-

mai resurslar, demoqrafik göstəricilər və s. ümumi məcmusundan ibarət olur. Bütün bu sahələrin işinin təşkili. İdarə edilməsi, cəmiyyət həyatının qurulması, gündəlik yaşayan və fəaliyyətin, qayda-qanunlarının müəyyən edilməsi, vətəndaşların, təşkilatlarının hüquq və öhdəliklərinin. Davranış qaydalarının normalarının təsbit edilməsi, istək və arzularının reallaşdırılması və s. işlərin götürülməsi bilavasitə dövlətlərin siyasi sisteminin xarakterini və prinsiplərini müəyyən edir. Odur ki, **siyasi sistemi**- dövlət idarəçilik təşkilatlarının, siyasi və içtimai institutların, siyasi rolların münasibətlərin, proseslərin, cəmiyyətin siyasi idarəçiliyinin prinsiplərinin qaydaya salınmış və bütöv məcmusu kimi xarakterizə edilir.

Hər bir cəmiyyətin siyasi sistemi həm də onun sinfi və milli təbiəti, ərazi-sosial quruluşu, idarəçilik formaları (prezident, parlament), dövlətin tipi (respublika, monarxiya), siyasi rejimin xarakteri (demoqrafik, qeyri-demoqrafik), sosial-siyasi vəziyyət (sabit, konfliktli), siyasi-hüquqi statusu (konstitusiyalı, qeyri-konstitusiyalı), siyasi-ideoloji xarakteri (açıq, yazud qapalı dövlət), dövlətçiliyin milli

ənənələri, mentaliteyin və həyat tərzinin xarakteri (əhalinin siyasi aktivliyi, milli-etnik və tayfa-qohumluq əlaqələri və s.) ilə müəyyən edilir.

Siyasi sistem konkret məkan (dövlətin, dövlət birliklərinin sərhədləri çərçivəsində) və zaman (tarixi ayrı-ayrı dövrlərində mövcud olmuş formasıya, idarəçilik tendensiyalarına uyğun) çərçivəsində yarıdır və yüksələn xətlə inkişaf edir. Bu inkişafda sistemə daxil olan bütün subyektlərin (dövlət orqanları, siyasi və ictimai təşkilatlar, əhalinin ayrı-ayrı təşəbbüsləri) öz rolu var. "Siyasi sistem" anlayışı ilk dəfə XX əsrin ortalarında elmi ədəbiyyata politoloq D.İston tərəfindən daxil edilib. Hər bir dövlətin və cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi orada qərarlaşmış siyasi sistemin dünyada baş verən dəyişikliklərə olan reaksiyası və müvafiq surətdə dəyişməsi tendensiyası ilə müəyyən edilir. Siyasi təsisatların və ictimai qurumların, həmçinin onların fəaliyyətinin həyata keçirdiyi cəmiyyətlərin vəziyyəti, daxili həyata təsirinin məcmusu olan siyasi sistem anlayışı, həm də iqtisadi mühitin. Rəqabəti və qarşılıqlı münasibətlərin ziddiyyətlərinin inkişaf dərəcəsi asılı olaraq dövlətin bütün siyasi həyatını əhatə edir.

Siyasi sistem cəmiyyətin sosial mexanizminin səciyyəsinə, onun daşıdığı olan hakim dairənin xarakterini, iqtisadi quruluşu, hakimiyyətin həyata keçirdiyi və siyasi münasibətlərin cərəyan etdiyi təsisatlar və təşkilatlar sistemini göstərir; siyasi hakimiyyət və təsisatların (partiyalar, ictimai təşkilatlar və s.) fəaliyyət prinsiplərini, normalarını, bu fəaliyyətin yönümünü müəyyən edir.

2. Siyasi sistemin əsas struktur xarakteristikası

Siyasi sistemin strukturunu cəmiyyətin əsas institutları hesab olunan **dövlət**

(öz orqanları və təşkilatları ilə birlikdə), **siyasi partiyalar, ictimai hərəkatlar və təşkilatlar** (sosial, dini, milli, həmkar və s. xarakteri) təşkil edir. Hər bir ölkənin siyasi sistemində hakim yer Dövlət və onun orqanlarına məxsusdur. O bütün cəmiyyətin təşkilatı çərçivələrini təyin edir. Hüquqi normaların köməyi ilə öz vətəndaşlarının və mülki təşkilatların davranışını formalaşdırır. Təşəbbüslərini dəstəkləyir. Dövlət özü-özlüyündə ən kütləvi siyasi təşkilat funksiyasını isra edərək bütün cəmiyyət üzvlərini təmsil edir.

Dövlət cəmiyyət həyatında və xarici aləmdə mövcud olan bütün digər institutlar və vətəndaşlar qarşısında suveren hüquqlara malikdir. O istənilən qərarı müstəqil şəkildə qəbul edib, vətəndaşlar qarşısında məsuliyyət daşıyır. Dövlət istehsalat və digər maddi, mənəvi resursların sahibi kimi çıxış edərək Mülkiyyətçi rolunu ocaq edir. Onun malik olduğu mülkiyyət bütün ölkə vətəndaşlarının ümumi sərvəti hesab olunur və cəmiyyətin inkişafına xidmət edir. Digər siyasi insti-

tutlardan fərqli olaraq dövlət həm də geniş hüquqi və idarəetmə sisteminə malikdir və cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə nəzarəti öz əlində saxlayır, qanunlar qəbul edir, onların icrasını təmin edir, ictimai davranış qaydalarını qoruyur. Dövlət tək siyasi deyil, digər-hüquqi, texniki, iqtisadi, mədəni və s. funksiyaları da icra edərək, başqa siyasi institutlardan ciddi fərqlənir. Dövlət cəmiyyət həyatının, siyasi inşafın, iqtisadi. Sosial və mədəni proseslərin inkişaf strategiyasını müəyyən edir, davranış qaydaları yaradır, qanuna çevirir və onlara əməl olunmasına nəzarət edir. Bütün məsələlərin həlli və təklif olunan dəyişikliklərdə də son və həlledici səs dövlətə məxsusdur.

Dövlət orqanlarının ahəngdar və şəffaf fəaliyyəti siyasi sistemin həlledici amili sayıldığından onun təmin edilməsinin ən optimal yolu kimi müasir demokratik dövlətlərdə hakimiyyət bölgüsü tətbiq edilir. Qanunverici, icraedici və nəzarətedici orqanlar yaradılır ki, bu da demokratik inkişafı təmin edir. Siyasi sistem xalqın suverenliyinin. Tam hakimiyyətinin reallaşdırıldığı zəruri mexanizmdir. İstənilən cəmiyyətin siyasi sistemi onun sabitliyini, həyat qabiliyyətini və cəmiyyət həyatının şəffaflığını təmin edə biləcək müəyyən mexanizmlərin mövcudluğu ilə səciyyələnir. Bu mexanizmlərin köməyi ilə sosial ziddiyyətlər və münaqişələr təhlil və həll olunur, müxtəlif ictimai hərəkət, siyasi qurum və təsisatların səyləri bir araya gətirilir, ictimai inkişafın əsas məqsədi, istiqaməti və dəyərlərinə münaşibətdə ümumi konsensusa nail olunur.

Demokratik dövlətlərdə siyasi sistemin əsas tərkib hissələrindən biri **siyasi partiyalardır**. Bu institutlar bir qayda olaraq ayrı-ayrı qruplar(şəxslər) tərəfindən yaradılaraq siyasi hakimiyyətə gəlmək, yaxud ona təsir etmək yolu ilə özlərinin, tərəfdarlarının və təmsil etdikləri digər qrupların marağını reallaşdırmaq məqsədi daşıyırlar. Siyasi partiyalar cəmiyyətdə hakimiyyət dairələrinə opponentlik etməklə daha dolğun, cəlbəedici ideyalar, proqramlar təklif etməklə tərəfdarlarının sayını artırır və seçki yolu ilə hakimiyyətə gəlir.

Siyasi sistemin əsas tərkib hissələrindən biri də **ictimai qurumlar, qeyri-hökumət təşkilatları və azad mətbuat orqanları** hesab olunur. Demokratiyanın və siyasi plüralizmin hökm sürdüyü ölkələrdə **mətbuat** bütöv cəmiyyətin maraq və mənafeələrini, yürüdülmən siyasətlə bağlı ictimai rəyi əks etdirərək dövlət siyasətinə bilavasitə təsir edir. siyasi sistemi üstqurum hadisəsi kimi səciyyələndirmək mümkündür. Belə ki, istənilən tip cəmiyyətdə, istənilən quruluş formasının təməli, bazisi qismində iqtisadiyyat, onun müxtəlif inkişaf dərəcələri və səviyyəsi çıxış edir. Məhz buna görə də siyasi sistemlər üstqurum mahiyyətli olur və iqtisadi əlaqələr onların təbii əsasını təşkil edir. İqtisadiyyat və siyasətin bu cür qarşılıqlı təsiri

yüz illər boyu, quldarlıq quruluşundan bu dövrədək izləmək mümkündür. Sistemin həyatiliyi, gücü və bütövlüyü sabit iqtisadi əlaqələrin hüququ ilə müəyyən olunur.

3. Siyasi sistem və Konstitusiya.

Hər bir dövlətin xarakterini, siyasi sisteminin əsas məziyyətini onun Ali qanunu-Konstitusiyası müəyyən edir. Konstitusiya siyasi sistemin strukturunu əks etdirən sənəd və sənədlər toplusu olmaqla. Hakimiyyətin necə bölüşdürüldüyünü, hökumətin təsisatlarının funksiyasını və quruluşunu, onların necə fəaliyyət göstərməli olduqlarını müəyyənləşdirir. Konstitusiyada üç əsas hakimiyyət institutuna: qanunvericilik, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinə başlıca yer ayrılır və bu institutların bölgüsü və ya birgə fəaliyyətinin müxtəlif prinsipləri müəyyən edilir. Ümumiyyətlə, hakimiyyətin bölgüsü və tarazlığı anlayışı müasir dövrdə siyasi sistemin azadlıq səviyyəsini, demokratik və hüquqi xarakterini müəyyənləşdirən meyar sayılır. Qeyd olunan amillərlə yanaşı, bir çox hallarda hakimiyyət bölgüsü qanadlar arasındadır. Siyasi mərkəzlə regionlar arasında hakimiyyətin bölgüsünü ehtiva edir (federativ və yaxud konfederativ dövlət quruluşunda).

Konstitusiya heç də siyasi sistemin bütün aspektlərini tam əhatə etmir. Belə ki, orada bütün siyasi partiyaların və ya müəyyən qrup insanların maraqlarını ifadə edən digər təşkilatların adbaad nəzərə alınması qeyri-mümkündür. Konstitusiya hakimiyyətin necə fəaliyyət göstərdiyini, onun bölgüsünü, siyasi sistemin xarakterini göstərir. Lakin onun necə işlədiyini tam və dəqiq əks etdirmir. Konstitusiya yalnız dövlət sisteminin və müvafiq idarəçiliyin prinsiplərini göstərir. Ölkələrin konstitusiyaları xaraktercə fərqli olsalar da. Onların tam əksəriyyəti dövlətin idarə edilməsi və fəaliyyətini həyata keçirən institutlara aid mövcud qanunvericilik bazasının əsaslarını təşkil edir. Müasir dünyada demokratik quruluşlu ölkələrin Konstitusiyalarında geniş istifadə etdiyi hüquqi dövlət anlayışının əsasını hakimiyyətin bölünməsi prinsipi təşkil edir.

Hakimiyyətin bölünməsi doktrinasını ilk olaraq müəyyənləşdirən fransız filosofu Monteskye 1748-ci ildə yazmış olduğu və bu nəzəriyyəni ifadə edən hakimiyyətin bölgüsü əsərində sübut edirdi ki, bölgü və balanslaşdırma yolu ilə üç institutun hər hansı birinin (xüsusən də icraedici orqanın) hakimiyyətdən ölkə vətəndaşlarının maraqlarının ziddinə olaraq sui-istifadə etməsi halı aradan qalxır.

4. Siyasi rejim

Hər bir dövlətin siyasi həyatında fəaliyyət göstərmək üçün qanunla müəyyən olunmuş prinsiplər və lazımı şərait olmalıdır. Siyasi sistemin əsas komponentləri arasında mövcud olan münasibətlər, hüquq və öhdəliklər, hakimiyyətin formalaşdırılması və idarəedənlərin fəaliyyəti üzərində ictimai nəzarət, ictimai və vətəndaş hüquqlarının təmin olunması, dövlət- vətəndaş münasibətlərinin xarakteri və prinsipləri , müxalifət institutlarının və azad mətbuatın mövcudluğu və s. hər bir siyasi rejimi xarakterizə edən əsas amillərdir.

Tədqiqatçılar müasir dünyada mövcud olan siyasi rejimləri iki əsas qrupa ayırırlar: **demokratik** və **qeyri-demokratik**. Hər iki kateqoriya mövcud cəmiyyətdə insan hüquq və azadlıqlarının vəziyyəti və yuxarıda qeyd edilmiş digər meyarlarla müəyyən edilir. Demokratik siyasi rejimli ölkələrdə hakimiyyətin əsas mənbəyi xalq hesab olunur və yalnız onun seçimi əsasında legitim hakimiyyət formalaşdırıla bilər. Seçim azad və sərbəst olmalı , hər bir vətəndaş öz iradəsini ifadə etmək, seçmək və seçilmək imkanına malik olmalıdır. Hökumət və hər bir idarə edən xalq qarşısında hesabat verməli, qanun qarşısında məsuliyyət daşmalıdır. Hər bir insan, təşkilat, institut hakimiyyətlə bağlı öz fikrini sərbəst şəkildə bildirmək, onun fəaliyyətini müzakirə etmək imkanına malik olmalıdır. İnsanlar qanun qarşısında, İqtisadi, siyasi, sosial və mədəni hüquqlarının reallaşdırılmasında bərabər imkanlara malik olmalıdır.

Bütün qeyd etdiyimiz bu və yadığər meyarların mütəmadi olaraq pozulduğu ölkələr idarəçilik formalarından asılı olmayaraq, qeyri-demokratik (avtoritar, totalitar) dövlət hesab olunur. ABŞ politoloqu C. Hantinqton və bu ölkənin “Azad ev” təşkilatı müasir dünya dövlətlərini –demokratik, demokratiya istiqamətində inkişaf edən bə qeyri-demokratik kimi üç qrupa bölərək onların siyasi rejimlərini tədqiq etmişlər. Onların təsnifatına görə 2011-ci ildə dünyada mövcud olan 194 dövlətdən (193 BMT üzvü və Vatikan) 87-si demokratik, 61 bu istiqamətdə inkişaf edən. qalanları isə qeyri-demokratik ölkələr kimi xarakterizə edilir.

Dövlət rejimi

Tədqiqatçılar siyasi sistemlərin öyrənilməsi və təsnifatında siyasi sistemlə yanaşı ölkələrin dövlət rejimlərinə də xüsusi yer ayırırlar. Dövlət rejimi siyasi rejimin tərkib hissəsi hesab olunsa da, bəzi parametrlərinə görə ondan seçilir. Əvvələ, siyasi rejim daha genişdir və onun tərkibində dövlət idarəçilik sistemi ilə yanaşı partiyalar,ictimai qurumlar, mətbuat, ayrı-ayrı fəal insanlar və s. təşkil edir. İkincisi, siyasi sistemin əsas əlamətləri bəzən dövlət rejimi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

Məs, İsveçrə siyasi rejiminə görə monarxiya tipli dövlətdir. Onun idarə edilməsində daha çox partiya (siyasi) prinsipləri deyil. ərazi faktoru (kantonların konfederasiyası) əsas götürülür. Lakin dövlət rejiminə görə çox idarəçilikdə tətbiq olunan konkret metod, vasitə və prinsiplərlə, o cümlədən dövlət orqanlarının səlahiyyət və məsuliyyəti ilə xarakterizə olunur. Hər bir dövlət öz rejiminə uyğun idarəçilik formalaşdırır, orqanlarının (daimi, siyasi, qeyri-siyasi orqanlar) hüquq və məsuliyyətini, fəaliyyət prinsiplərini, idarəçilik metodlarını və vasitələrini müəyyənləşdirir. ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatı, ATƏT, AŞ və d. qurumlarda dövlət rejimləri və onun ölkələrin inkişafına təsiri mövzusunda tez-tez geniş müzakirələr aparılır.

Mövzu 3-4-5: Siyasi sistem və siyasi rejim: Dövlət idarəçilik formalarının təsnifatı

Plan: 1. Monarxiya idarəçilik formaları

2. Dünyanın demokratikləşməsi tendensiyası və dövlətlərin siyasi rejimlərində baş verən dəyişikliklər

Bütün dünya ölkələrində dövlət konkret bir inzibati ərazi çərçivəsində vahid funksiya həyata keçirir-idarəçilik. Dövlət idarəçiliyinin təşkili. Strukturu, idarəetmə orqanlarının statusu və funksiyaları, onlar arasındakı münasibətlərin xarakteri də ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif olur. Dünya ölkələrinin son iki min illik tarixində ən çox müşahidə olunan dövlət idarəçilik rejimləri əsasən iki-monarxiya və respublika formalı idarəçilik qrupuna aid edilirlər. Hər iki qrupa daxil olan idarəçilik formaları bir neçə özünəməxsus formada təzahür edir. Tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində mülkiyyət formasından, istehsalat resurslarından asılı olaraq bu formalar fərqli şəkildə təzahür etmişdir.

Monarxiya idarəçilik formaları

Monarxiya idarəçilik sistemində bütün dövlət hakimiyyəti bir nəfərin-monarxın əlində cəmləşir. Monarx öz hakimiyyətini birbaşa öx varisinə ötürür. Hələ qədim dövrlərdə Şərqdə-Misirdə, Hindistanda, Babilə və s. quldarlıq dövlətlərində mövcud olan monarxiya quruluşlarını xarakterizə edən əsas amil ondan ibarət idi ki, bu rejimlərdə qanunverici, israedici və məhkəmə hakimiyyəti təməmilə monarxın əlində cəmləşmişdi (**Şərq despotizmi**). Şərq despotizminin əsas əlamətlərindən biri də həm dünyəvi, həm də dini hakimiyyətin monarxa məxsus olması idi. Bu tipli monarxlarda hakimiyyətə yeganə təsir vasitəsi monarxın ətrafında idarəçiliyə cəlb olunmuş saray xadimləri, ordu başçıları, iri tacirlər, kahinlər. mülk sahibləri idi. Bu tip insanlar arzu və istəkləri nəzərə alınmadıqda zaman-zaman

saray çevrilişləri edərək mövcud monarxi devirir, onu daha əlverişlisi ilə əvəzləyirdilər.

Qədim dünyanın daha bir monarxiya idarəçilik rejimini qədim romalılar yaratmışdır ki, bu da əslində Şərqlə despotizmindən ciddi fərqlənmirdi. Orta əsrlərdə quldarlıq monarxiyasının yerində feodal monarxiyaları bərqərar olunmağa başlayır. Bu monarxiyaların əsas xarakterik xüsusiyyətləri ondan ibarət idi ki, monarx əvvəlkilərdən qismən məhdud hakimiyyətə malik olurdu. Nisbətən müstəqilliyə malik olan böyük feodallar- knyazlar hersoqlar və s. monarxa(krala) ciddi təsir göstərmək imkanına malik idi(xüsusən Avripa ölkələrində). Bundan başqa, bu monarxiyalarda idarə edənlər ciddi ierarxiya rejiminə-aşağılara, ortalara və alilərə bölünmüşdü ki, bunların da hər biri maviq statusa malik idilər. Sonrakı dövrdə feodal monarxiyalarında monarxın yanında məşvərətçi statusunda nümayəndəlik sistemi (məs, rusiyada Soborlar, İngiltərədə Parlament, polşada Seym vəs.)yara-dılır ki, bu da dövlət idarəçilik sisteminə müəyyən təsir göstərməyə başlayır. Lakin bu dövrdə də bəzi feodal monarxları (xüsusən XIII-XV əsrlərdə Avropa vəb. ərazilərdə) Şərqlə despotizmi tipli mütləq monarxiya xarakteri daşıyırdı.

Avropada kapitalizm münasibətlərinin inkişafı ilə (XVI-XVII əsrlər) monarxiyaların xarakteri də tdricən dəyişməyə başlayır və **konstitusiyalı monarxiya** rejimləri yaranmağa başlayır. Bu tipli idarəçilik köhnə zədəganlarla yeni burjua sinfinin maraqlarını uyğunlaşdırmaq məqsədi daşıyaraq monarxın hakimiyyətini qismən məhdudlaşdırmağa xidmət edirdi. Konstitusiyalı monarxiyanın daha iki yayılmış forması mövcuddur: **Konstitusiyalı(qarışıq)** və **Parlament tipli**. Konstitusiyalı(qarışıq) idarəçilik sistemində monarx icra hakimiyyətini formalaşdırır və rəhbərlik edir. Cəmiyyətin maraqlarını isə seçilmiş monarx təmsil edir ki, bu da qanunverici hakimiyyəti təmamilə monarxın tabeliyindən çıxarır, dövlətdə müəyyən maraqlar balansını yaradır. Bu tipli idarəçilik XVII_XIX əsrlərdə bəzi Avropa dövlətlərində mövcud olmuşdur.

Kapitalizmin inkişafı ilə Avropada və dünyada ən geniş vüsət almış monarxiya rejimi **Parlamentli monarxiya**dır. Hazırda Avropanın Böyük britaniya, İcveç, Danimarka, Hollandiya və s. aparıcı dövlətlərində Parlamentli monarxiya quruluşu hökm sürür. Parlamentli monarxiyanı xarakterizə edən əsas xüsusiyyət monarx hakimiyyətinin kiyayət qədər məhdudlaşdırılmasıdır. Bu rejimdə qanunverici hakimiyyət seçkili orqana –Parlamentə məxsus olur. Parlament seçkilərində qalib gəlmiş partiya, yaxud partiyalar hökuməti formalaşdırır. Və ona rəhbərlik edir. Ən çox səs toplayan partiya rəhbəri də ölkəyə başçılıq edir. Parlament monarxiyasında dövlət başçısı monarx qarşısında deyil, parlament qarşısında hesabat verdiyindən, monarxın ölkədaxili və xarici siyasətdə rolu çox məhdud olur. Qanunverici

hakimiyyətdə monarxın rolu yalnız qəbul olunmuş qanunları təsdiq etməkdən ibarətdir.

Dövlət idrəcəliyinin ən geniş yayılmış forması **Respublika idarəçilik** sistemidir. Bu sistem Parlament, Prezident, Dualist(qarışıq), Kommunist, Hərbi, Mütləq vəs. refimli ola bilər ki, bunların da əksəriyyətini dövlət orqanlarının formalaşdırılması prinsipləri (seçkili orqan) birləşdirir. Monarxiya idarəçilik sistemi kimi respublika (Roma) və demokratik respublika(Afina) mövcud olmuşdur. Birincidə, seçkili orqanlar əsasən yuxarı təbəqədən –aristokratlardan ibarət idisə. İkincidə qullar istisna olmaqla bütün əhalini təmsil edirdi 9Xalq toplantısı, Senat vəs.bu respublikaların məşvərət orqanı rolunu oynayırdı).

Feodalizmin inkişafı ilə bəzi Avropa dövlətlərində mütləqiyyət rejimləri yanında respublika tipli idarəçilik forması tətbiq edilməyə başlayır (İtaliya, Hollandiya, Almaniya, Rusiya və s). Bu ölkələrdə bir qayda olaraq parlament əhalinin yuxarı təbəqələrindən seçilirdi.

Kapitalizmin inkişafı Avripada respublika quruluşunun bərqərar olunmasına ciddi təkan verir. Bu respublikalar əsasən Parlament və Prezident tipli olsalar da, bəzilərində Konstitusiyalı monarxiya rejimi də saxlanılırdı.Məs. İtaliya, Almaniya, Avstriya kimi ölkələr parlament tipli idarəçilik sistemini yaradır. Bu ölkələrdə parlament hökuməti və dövlət başçısını (kansler. Prezident, Baş nazir və s) seçir və onun idarəcəliyinə nəzarət edir. Bu tili idarəçilikdə Prezidentin rolu Parlament qarşısında məhdud olur.

Bağqa ölkələr, məs. Fransa,ABŞ vəs. ölkələr Prezident respublikası formasını seçir. Bu ölkələrdə Prezidenti xalq seçir və o, həm dövlətə. həm də hökumətə rəhbərlik edir. Ümumiyyətlə, hal-hazırda parlament formasında idarəetmə üsulu müasir dünyada monarxiya, yaxud respublika quruluşuna məxsus olmasından asılı olmayaraq geniş yayılmış idarəetmə formasıdır. Bu formanı, dünya əhalisinin təqribən 2/3-ni(38%) əhatə edən 74 dövlət qəbul edib. Onlardan 38-i Konstitusiyalı monarxiya,qalanları isə respublikadır. Parlament formalı idarəetmənin tipik forması Böyük britaniyada yaranmış və indi də mövcud olan “Vestminster” modeli kimi baxılır. Böyük Britaniyanın özü də daxil olmaqla. İcra hakimiyyət orqanının parlament prinsipi ilə idarə olunan dünya dövlətlərinin 29-u keçmişdə Britaniya imperiyasının bir hissəsi olub və hal-hazırda Britaniya Millətlər bitliyinin müstəqil üzvləridir.

Parlament formalı idarəetmə üsulu liberal-demokrat və yeni yaradılmış dövlətlərdə də geniş tətbiq olunur. Bu dövlətlərdən 19-u Avropanın şimal və qərb hissəsində, 11-i Karib regionunda, 10-u isə Qkeaniyada yerləşir. Bu cür idarəetmə üsulu,

əsasən kiçik dövlətlərdə üstünlük təşkil edir. Bununla belə, əhalisinin sayına görə dünyada ikinci yerdə olan Hindistanda da parlament formasında respublika idarəetmə Üsuli mövcuddur.

Məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsulu.

Müasir dövrdə məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsulu, bütün dünyada Prezidentli respublika hakimiyyətinin ən geniş yayılmış siyasi təşkilat formasıdır. Bu cür idarəetmə üsulu Yer kürəsinin 27% əhalisini, habelə yer səthinin təxminən yarısını əhatə edən 64 dövlətə məxsusdur. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən dövlətlərin 36-ı keçmişdə məhdudiyət olmayan Prezident idarəetmə üsuluna, digərləri isə hərbi-avtoritar, kommunist(sosialist) və dini sistemlərə malik ölkələr olmuşdur. Bu səbəbdən də qeyd olunan dövlətlərin parlament formalı idarəetmə üsulu ilə yanaşı, prezident idarəetmə üsulunu seçməsi təsadüfi deyil. Belə ki, 1988-2012-ci illər ərzində dünyada parlament formasında idarəetmə üsullu dövlətlərin sayı 43-dən 74-ə qədər yüksəlmiş, məhdud hakimiyyətli Prezident idarəetmə üsuluna keçmiş dövlətlərin sayı da eyni proporsiyada artaraq 35-dən 64-ə çatmışdır. Yalnız Cənubi asiyada bu proses əksinə cərəyan etmişdir. 1988-ci ildə Pakistanda, sonralar isə Banqladeşdə Prezident idarəetmə üsulu parlament idarəetməsinə çevrilmişdir. hazırda Xorvatiya və Serbiya dövlətləri də bu yolla hərəkət edirlər.

Məhdud hakimiyyətli prezident idarəetmə üsulunun tipik forması ABŞ-da mövcuddur. Ümumiyyətlə, Birləşmiş Ştatlara xas olan bəzi idarəçilik prinsipləri hazırda sistemlər arasındakı ciddi fərqə baxmayaraq, digər dövlətlərdə də təkrar olunur. Belə ki, icraedici hakimiyyətin ABŞ sistemi ilə bir neçə ildə intensiv olaraq bəzi Şimali və Cənubi Amerika ölkələrində yayılmışdır. Bu regionun 21 dövlətindən yalnız Kanada və Beliz dövlətlərində icraedici hakimiyyət Parlamentdə seçilən Baş nazirə məxsusdur. Keçmiş Britaniya müstəmləkəsi olan digər ölkələrdəki kimi, bu dövlətlərdə də parlament formasında idarəetmə üsulu məxsusdur.

Dualist formalı Prezidentli respublika idarəetmə üsulu

Dualist formada idarəetmə üsulu, liberal-demokratik rejimli keçmiş 4 və bu yaxınlarda yaradılmış 27 yeni demokratik dövlətdə məxsusdur. Bu idarəetmə formasının əsası liberal-demokratik rejimli Fransada qoyulub. Lakin eyni idarəçilik sistemini seçən dövlətlərin icra hakimiyyət orqanlarının fəaliyyət prinsipi müəyyən

qədər fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Məs, Rusiya, Portuqaliya, Ruminiya, Ukraina, Haiyi, Tunis. Tacikistan, Şri lanka, Mavritaniya və s. ölkələrdə icra hakimiyyəti orqanları Prezidentlə baş nazirin, Monako və Marakeşdə isə monarxla Baş nazirin effektiv parthoyluğu yolu ilə təşkil edilir.

Litva, Qırğızıstan və s. dövlətlərdə icraedici hakimiyyətin parlament formasında idarəetmə üsulu üstünlük təşkil edir. Lakin bu dövlətlərdə ölkəyə rəhbərlik edən Prezidentlər birbaşa seçilir və öz əllərində hakimiyyətin formalaşdırılması və idarə edilməsi ilə bağlı kifayət qədər səlahiyyət saxlayır ki, bu da qeyd olunan dövlətləri “dualist” adlandırmağa əsas verir. Məs. hazırda parlamentli respublika olan Çexiyada əvvəllər mövcud olmuş dualist idarəetmə üsulu dövründə Prezident əsasən mərasim funksiyalarını yerinə yetirirdi. Bununla belə. Azadlıq uğrunda mübariz. Lider kimi qəbul edilən eks-prezident Vaslav Qavelin Prezidentlik fəaliyyəti dövründə Prezidentin xarizmatik səlahiyyətləri qorunurdu və əsas məsələlər onunla razılaşdırılırdı.

Son illərdə dövlətlərdə siyasi hakimiyyətdən tədricən Prezidentdən Parlament tərəfindən təyin olunmuş Baş nazirə keçməsi halının artması müşahidə edilir.

Kommunist sisteminin idarəetmə üsulu.

1991-ci ilə qədər dünyada Sovet Sosialist Respublikaları adlanan SSRİ, partiya və sinifli maraqları təmsil edərək qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətinin kommunist forması kimi klassik nümunə hesab olunurdu. Hazırda kommunist sistemi yalnız Çində, Şimali Koreyada, Kubada və daha bir neçə ölkədə saxlanılıb. lakin SSRİ-dən fərqli olaraq bu ölkələrdə mülkiyyət çoxnövlü və digər bazar iqtisadiyyatı əlamətləri mövcuddur. Çində bütün siyasi hakimiyyət 340 üzvü olan KP-nın MK-nə, Siyasi büroya, MK tərəfindən seçilən və hər həftə yığıncağı keçirilən 12-25 nəfərdən ibarət mərkəzi nazirlik orqanına, həmçinin MK-nın kiçik inzibati qolu- katibliyə mənsubdur. Bu tip dövlət orqanlarının sədrələri, Baş nazir və prezident kimi mühüm vəzifələrdə fəxir olmaqla KP-nın yuxarı təbəqələrini təşkil edir.

Kommunist idarəçilik sistemi özündə siyasətin məqsədini təyin edən partiyayı və bu məqsədləri həyata keçirən dövlət aparatını cəmləşdirmişdir. Bir faktı diqqət yetirmək lazımdır ki. ABŞ kimi liberal-demokratik bir ölkədə hakimiyyətin fəaliyyətinə konstitusiya nəzarət edirsə. Kommunist ölkələrində konstitusiya da daxil bütün dövlətə hakim partiya nəzarət edir. Konstitusiya bir qayda olaraq partiyanın tələblərinə uyğun olaraq onun qərarı ilə tez-tez dəyişdirilir. Bütün bunlara baxmayaraq, Çində iqtisadi fəaliyyət azadlığı, azad

mülkiyyət hüququ və vətəndaşların iqtisadi sərbəstliyi heç də digər dünya dövlətlərində qlduğundan az deyil.

Digər bir kommunist ölkəsi olan Kubada keçmiş dövlət başçısı Fidel Kastro “kommunist inqilabı”nın lideridir və onda liderliyin şaxələnmiş, plebisit,xarizmatik forması üstünlük təşkil edir. Cənubi Şərqi Asiyada Şimali Koreya hələ də sosialist-kommunist sistemi ilə yaşayır. 2011-ci ildə atası Kim Çen irin ölümündən sonra hakimiyyətə gələn Kim Çen İn sosialist tipli kommunist rejimini davam etdirir. Ümumiyyətlə. Bu kateqoriyaya aid olan dövlətlər dünyada cəyca çox olmasalar da, planetin ümumi əhalisinin ¼ hissəsini əhatə edir.

Məhdudiyətli olmayan Prezident idarəetmə üsulu.

“Məhdudiyətsiz” termini bir partiyalı, lakin kommunist rejimi olmayan dövlətlərdə icra orqanlarını xarakterizə etmək üçün istifadə edilir. Lakin əslində geniş anlamda siyasətdə heş də məhdudiyətsiz ola bilməz. Hakimiyyətin mərkəzi partia olan bəzi kommunist dövlətlərindən fərqli olaraq məhdudiyətsiz Prezidentçiliyində güclü,bəxən xarizmatik lider idarəçiliyi üstünlük təşkil edir. İsrædici hakimiyyət orqanları bu cür formada olan ölkələrin əksəriyyəti, keçən əsrin II yarısında müstəmləkə asılığından azad olmuş dövlətlərdir. Hakimiyyətinə heç bir məhdudiyət qoyulmayan Prezident formalı idarə üsulu olan həmin ölkələrin yarisından çoxu Afrika, Yaxın və Orta Şərqdə yarləşən və cəmi 40-50 illik müstəqillik yaşı olan dövlətlərdir.

Bu cür dövlətlərdə siyasi liderin xarizması və iradəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlardan bir coxları, ligeral- demokratik rəjimli dövlətlərdəki həmkarlarından fərqli olaraq, hakimiyyətdə uzun müddət qalırlar. Hər bir ölkənin siyasi sistemi onun əhalisinin mentalitrti, iradəsi, tarixi, mədəniyyəti və inkişafı ilə sıx bağlıdır. Məhdudiyətsiz Prezident idarəetmə üsullu dövlətlərin bəziləri hazırda öz siyasi inkişaflarında məhdudiyətsiz siyasi rejimdən demokratik idarəçiliyə keçid mərhələsində yaşayır.

Hərbi rejimli idarəetmə üsulu.

Hal-hazırda dünyada siyasi və icraedici hakimiyyəti hərbi formada olan dövlətlərin sayı üçdür. Bunlardan 2-si Şimal-Şərqi (Misir) və Qərbi Afrikada (Mali), biri isə Okeaniyada (Fici) yerləşir. Bu dvlətlərin hər birində. Vətəndaş həmrəyliyinin pozulması hesabına qayda-qanunu ordu qoruyur. Bəzi ölkələr isə tez-tez sivil vətəndaş qayda-qanunundan hərbiyə və əksinə çevrilmə prosesi ilə üzləşirlər. Cənubi Amerika ölkələrində mövcud olan hərbi rejimlərin siyasəti isə çox mürtəcə və mühafizəkarlığı ilə seçilir.

Mütləq formalı idarəetmə üsulu

Müasir dünyada Vatikan dövləti istisnas olmaqla, mütləqiyyət formalı idarəetmə üsuluna üsuluna aid olan dövlətlərin əksəriyyəti monarxiya dövlətləridir. Bunlardan Bruney, Oman, Qatar və SƏ-ərəb əmirlikləri, sultanlıqları və monarxiyalardır. Bu dövlətlərdə siyasi partiyalar ümumiyyətlə fəaliyyət göstərmir.

Dövlət quruluşu formaları

Siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsi vasitələrindən biri də dövlət quruluşu hesab olunur. Daxili quruluşlarına görə müasir dünya dövlətlərini üç qrupa ayırırlar: **Unitar, Federativ, Konfederativ**. Müasir dünyada ən çoxsaylı ölkə unitar quruluşa malikdir. Unitar sistemli ölkələrdən Avropada İtaliya, Macarıstan, Avstriyanı; federativ ölkələrdən Rusiya, ABŞ, Avstriya, Hindistan, Kanadanı; konfederasiyalardan isə İsveçrəni göstərmək olar.

2.Dünyanın demokratikləşmə tendensiyası və dövlətlərin siyasi re-

Limlərində baş verən dəyişikliklər

Müasir dünya nizamının və beynəlxalq siyasətin əsas tendensiyalarından birini demokratikləşmə təşkil edir. Bu prosesin əsas mahiyyəti dünyada və BM sistemində demokratik dövlətlərin sayının və rolunun artırılması, demokratiya və insan hüquqları ilə məşğul olan beynəlxalq hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatlarının yaradılması, himayə edilməsi və demokratik hesab olunan dövlətlərin daxili həyatının liberallaşdırılmasında onlardan istifadə olunmasından ibarətdir. Hazırda dünyada dövlətlərin xüsusiyyətlərini öyrənən və təsnifatını aparan xüsusi institutlar və qeyri-hökumət təşkilatları fəaliyyət göstərir ki, onların əsas işi ayri-ayrı parametrlər üzrə ölkələrin inkişaf səviyyəsini öyrənmək, demokratiya dərəcəsinə görə yerini müəyyən etməkdən ibarətdir.

ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatı, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu, Avropa Şurası, bəzi beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları bu işi öyrənir.hazırda beynəlxalq aləmdə vüsət alan qloballaşma, regional inteqrasiya və transmilli dünya siyasətinin genişlənməsi dövlətlərin dövlətlərin daxili və xarici siyasəti arasındakı bağlılığı və asılılığı ilə gücləndirmişdir. Dünya siyasətşunasları dövlətlərin siyasi sisteminin demokratikləşməsi prosesinin üç əsas mərhələdən keçdiyini və hər mərhələnin özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olduğu qənaətinədəirlər. ABŞ politoloqu S.Hantinqton “Demokratikləşmənin:1)1820-

1920; 2) 1940-1960; 3) 1970-2000-ci illər üzrə baş verməsi prosesini şərh edərək ilk dəfə dövlətlərin demokratiya meyarları üzrə təsnifatını aparmışdır. S.Hantinqton müxtəlif meyarları əsas götürərək dövlətləri demokratik, qeyri-demokratik və demokratiya istiqamətində inkişaf edən olmaqla üç kateqoriyaya ayırır və müvafiq olaraq dünya dövlətlərini bir sxem üzrə qruplaşdırır. Onun bölgüsünə görə, demokratik dövlətlər dünyada mövcud olan bütün ölkələrin təxminən 1941-ci ildə 25%, 1996-cı ildə isə 75% təşkil edir. Təxminən oxşar rəqəmləri ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatı da açıqlayır.

II Dünya müharibəsinin sona çatması ilə dünyada demokratikləşmə dalğası güclənir və ideoloji-sinfi qarşıdurma dövrünün əsas faktorlarından birinə çevirir. Bu dövrdə həm kapitalist, həm də sosialist dünyası demokratiyanı və insan hüquqlarını öz fəaliyyətlərinin əsas prinsipi kimi elan etsələr də hər biri bu anlayışa özünə-məxsus yanaşma etdirməyə başlayır və müstəqillik əldə etmiş digər dövlətləri öz tərəfindən bu prosesə doşmağa çalışırdı. Müstəmləkə rejimlərindən azad olunmuş dövlətlərin bəziləri öz müstəqil siyasətini yürüdükdülər. Bu ölkələr “bitərəf ölkələr bloku” adlanan birlik tərkibində öz daxili və xarici fəaliyyətlərini məxsusi prinsiplər üzərində qururdular.

Ümumən 1945-1960-cı illəri tədqiqatçılar “dövlətlərin demokratiyadan geri çəkilməsi” dövrü kimi xarakterizə edirlər. S.Hantinqtonun və ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatının fikrinə görə, 1970-ci illərdən dünyada demokratiyanın inkişafının III dalğası başlanır. Bu dövrdə artıq tək-tək dövlətlər deyil, bütün qitələri əhatə edərək Avropada, Asiyada Afrikada və Latin Amerikasında çoxsaylı dövlətlərin demokratik yönlü inkişafı ilə səciyyələnmişdir. Bu illərdə Yunanıstanda, Argentinada, Cənubi Koreyada. Portuqaliyada avtoritar rejimlər süquta uğradılar. İspaniya, Dominikan Respublikası, Honduras, Braziliya, Peru, Çili, Türkiyə, Filippin, Tayvan, Tailand, Macarıstan, Çexoslovakiya, Polşa, Rumıniya, Bolqarıstan, Cənubi Afrika Respublikası demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyurlar. ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatının hesablamalarına görə, 1972-ci ildə dünyada 192 dövlət içərisində 42 demokratik və “azad” ölkə var idisə, 2002-ci ildə onların sayı artıq 89-a çatır. Bu siyahıya SSRİ tərkibinə daxil olan respublikalardan yalnız üç Baltıqyanı respublika salınıb. Qalan ölkələr-Azərbaycan, Rusiya, Gürcüstan, Moldova, Ukrayna və Ermənistan “Azad ev” təşkilatının təsnifatında “nisbətən azad”, Belarus, Qazaxıstan, Tacikistan, türkmənistan və Qzərbaycan “qeyri-azad” ölkələr sırasına daxil ediləblər.

Rus politoloqu A.Melvinin fikrinə görə. Müasir siyasi inkişaf səviyyəsinin və demokratikləşmənin müəyyən edilməsi məqsədilə ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatının tətbiq etdiyi metodika bir çox faktorları nəzərə almadığı üçün konkret məkan və

zaman çərçivəsində baş verən proseslərin obyektiv qiymətləndirilməsinə imkan vermir. Onun fikrinə görə, rejimlərin topologiyası metodikası universal ölçü dəyərləri üzərində qurularaq, vahid bir “demokratikləşmə dalğası” altında aparıla bilməz. Demokratik transformasiyanın müxtəlif modelləri, keçid formaları düşünülməlidir ki, qlobal və transmilli demokratikləşmə yolunda ölkələrin müxtəlifliyini nəzərə ala bilsin. Demokratik inkişaf tədrici transformasiya və uzunmüddətli ardıcıl fəaliyyətin həyata keçirilməsini tələb edən bir prosesdir. Bu prosesdə dövlətin siyasi, iqtisadi, sosial, mədəniyyətinin modernləşməsi, tərəkürünün və vərdişlərinin tədricən dəyişdirilməsi, ictimai davranış normalarının yenilənməsi ilə birlikdə həyata keçirilməlidir.

Demokratiya başlanğıcı olan, lakin sonu və son imkanları hələ haç kim tərəfindən dəqiq müəyyən edilməyən uzun bir inkişaf yoludur. Demokratiya cəmiyyəti təşkil edən fiziki və hüquqi subyektlərin hüquq və məsuliyyətinin harmoniyası, qarşılıqlı təminatı, qarşılıqlı təminatı və qarşılıqlı gözlənilməsi, siyasi və fikir pluralizmi, insanların qarşılıqlı maraq və mənafeələrinin, cəmiyyətin ayrı-ayrı qruplar arasındakı fərqli dəyərlərin ortaq təminatıdır. Bütün bunlara çatmaq üçün təkəcə dövlətin və hakimiyyətin. xarici demokratiya institutlarının və təkilatlarının səyi kifayət deyil. Bu prosesə bütün cəmiyyətin şüurlu sirdə qoşulması tələb olunur ki, buna da zaman lazımdır.

Transmilli demokratikləşmə dalğası əsasən o ölkələri əhatə edir ki, onlarda artıq neçə illərdir liberallaşma prosesi həyata keçirilib və ictimai fikir, ölkə əhalisinin çoxu demokratik institutlaşma işinə hazırdır. Yəni leqal, legitim hakimiyyət və müxalifət münasibətləri, qalibin və məğlub olanan haqlarının qorunması və s. məsələlər ictimaiyyətin əsas tələbi olur. Dünya politoloqları hazırda yer üzərində gedən demokratikləşmə prosesinin obyektiv qanunauyğun və qlobal xarakter kəsb etməsi. Müasir dünya siyasətinin. BM sisteminin əsas aparıcı tendensiyasına çevrilməsi fikrində yekdildirlər. Əlbətdə, dünya politoloqları transmilli demokratikləşməyə təsir baxımından xarici və daxili faktorların təsiri məsələsində vahid bir rəyə gələ bilmirlər. Çünki konkret zaman, məkan və şəraitdən asılı olaraq bu faktorlardan biri aparıcı, digəri köməkçi rolunda çıxış edir. Məs. 1953, 1956, 1968-ci illərdə ADR-nin, Macarıstan və Çexoslovakiyada rejimlərin transformasiyasının qarşısının alınması daha çox xarici faktor kimi çıxış etmişdir. 1987-1991-ci illərdə isə, SSRİ-nin özündə gedən transformasiya daxili faktorların rolunu qabarıq şəkildə nümayiş etdirmişdir. Yaxud II dünya müharibəsindən sonra Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Şərqi Avropa ölkələrində qurulan rejimlər, onların inkişaf yönümləri bilavasitə xarici faktorların təsiri altında baş vermişdir.

Hər bir ölkədə siyasi sistemin demokratikləşməsinə təsir edən amillər müxtəlif formada təzahür edir. Bunların sırasında ən çox yayılmışları birbaşa məcburetmə, inandırma və stimullaşdırma formaları hesab olunur. Müasir qloballaşma dövlətlərarası və dövlətüstü qarşılıqlı asılığın və əlaqələrin mürəkkəb vəziyyəti dünyada vüsət alan demokratikləşmə prosesinə ciddi təsir göstərərək, onun transmilli xarakter almasına səbəb olmuşdur.

Dünya politoloqları demokratikləşmənin transmilli xarakteri məsələsində yekdil olsalar da. Onun gələcək nəticələrinin proqnozlaşdırılması baxımından bir neçə fikir irəli sürürlər. Bir qrup tədqiqatçı hesab edir ki, dünyanın demokratikləşməsi dövlətlərarası münasibətlər sahəsində mövcud olan münaqişələrin aradan qalxmasına, dünyada sülh və ümumi tərəqqinin təmin olunmasına xidmət edəcək. onların fikrinə görə, hazırkı dünyada insanlar və dövlətlər arasında baş verən bütün münasibətlərin və anlaşılmazlıqların kökündə “qeyri-demokratik” rejimlər yaranır. Digər qrup tədqiqatçılar hesab edirlər ki, demokratikləşmə prosesi transmilli xarakter kəsb etsə də. Verstal sistemindən(1648) başlayaraq dövlətlərarası səhnədə cərəyan edən 350 illik BM tarixi edir ki, bu prosesin başında “millət-dövlət” faktoru dayanaraq insanları idarə etmişdir. Onların fikrinə görə, “dövlət-millət” faktoru son dövrlərdə qloballaşma nəticəsində müəyyən qədər sıxışdırılır və bu işdə beynəlxalq institutların rolu genişləndirilir.

Müstəqilliyi əldə etdikdən sonra(1991) dövlət quruculuğu prosesinin həyata keçirilməsi. Dövlətin əsaslarının yaradılması-iqtisadi, siyasi, mədəni həyatın bütün sahələrinin yenidən qurulması, ölkənin daxili və xarici siyasətinin formalaşdırılması Azərbaycan dövlətinin qarşısında dayanan ən mühüm vəzifələr idi. Bütün bunlar ölkə rəhbərliyindən, siyasi institutlardan və ictimai təşkilatlardan məsuliyyətli yanama və ciddi seçim tələb edirdi. Azərbaycanın hansı inkişaf yolunu seçməsi, dövlət-vətəndaş münasibətlərinin və siyasi idarəçiliyin hansı modelinə üstünlük verməsi təkcə onun daxili inkişafı deyil, həm də beynəlxalq aləmlə əlaqələrini, dünya dövlətləri ilə münasibətlərini müəyyən etməli idi.

Mövzu-6. Azərbaycanın siyasi sistemi: formalaşması və əsas xarakteristikası

Plan: 1. Azərbaycan siyasi sisteminin formalaşması

2. Azərbaycanın siyasi sisteminin əsas xarakteristikası

1. Azərbaycan ərazisində aparılan arxioloji qazıntılar, tapılan yaşayış məskənləri və qədim insanların qalıqları, maddi-mədəniyyət əşyaları və s. bu diyarın dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri olduğunu sübut edir. Ölkə ərazisi arxioloji abidələrlə son dərəcə zəngindir. Tədqiqata cəlb edilmiş Azix, tağlar, damcılı, Daşsalahlı, Qazma və s. kimi mağaralarda, habelə başqa arxioloji abidələrdə aşkar olunan maddi-mədəniyyət nümunələri, o cümlədən 300-400 min il əvvəl yaşamış qədim insanın –Azix adamının (Azixantrop) çənə sümüyü Azərbaycanın da ibtidai ihsanların formalaşdığı mühüm ərazi olduğunu sübut edir.

Azərbaycan eyni zamanda dünyanın ən qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan ölkələrdən biri hesab olunur. Tədqiqatçılar bu xalqın təqribən 5 min illik dövlətçilik tarixinə malik olması qənaətindədirlər. Azərbaycan ərazisində, hələ e.ə. IV minilliyin sonu-III minilliyin əvvəllərindən başlayaraq Urmiya hövzəsində yaranmış ilk dövlət qurumları və ya etnik-siyasi birliklər bütün regionun hərbi-siyasi tarixində mühüm rol oynamışlar. E.ə. I minillikdə-b.e. I minilliyinin əvvəllərində Azərbaycan torpaqlarında Manna, iskit. Şahlıği, Atrapatena və Albaniya kimi qüvvətli dövlətlər yaranmış və fəaliyyət göstərmişdir. Həmin dövlətlər sonrakı dövrdə Azərbaycanda dövlət idarəçiliy mədəniyyətinin daha da yüksəlməsinə, ölkənin mədəni-iqtisadi tarixinə. eləcə də vahid xalqın təşəkkülü prosesinə mühüm təsir göstərmişlər.

Azərbaycan III əsrdə Sasani-iran imperiyası, VII əsrdə isə Ərəb xülfəti tərkibinə qatılmış, ölkə ərazisində İranın və Ərəbistanın içərilərindən çoxsaylı İran və Ərəb mənşəli əhali köçürülmüşdür. Eramızın ilk yüzilliklərində ölkə əhalisinin əksəriyyətini təşkil edən və hərbi-siyasi cəhəddən daha mütəşəkkil, daha qüvvətli olan yerli türk kökənli etnoslar vahid Azərbaycan xalqının təşəkkül prosesində mühüm rol oynamışlar. Eramızın ilk əsrlərindən başlayaraq digər azsaylı xalqlar, etnik qruplar arasında da başlıca ünsiyyət vasitəsinə çevrilmiş, şimal-cənub arasında birləşdirici, əlaqələndirici rol oynamışdır.

VII əsrdə İslam dininin qəbul edilməsi ilə Azərbaycanın tarixi müqəddəratında əsaslı dönüş yaranmışdır. Ərəb xalqlarının tənəzzülündən sonra IX əsrin ortalarından başlayaraq Qafqazda. Habelə bütün Yaxın və Orta Şərqdə türk-İslam sivilizasiyasının təsiri daha da artmışdır. XV-XVIII əsrlərdə Şərqi geniş ərazilərinə hakim olan Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi, Əfşar və Qacar imperiyaları kimi dövlətlər bilavasitə Azərbaycan sülalələri tərəfindən odarə olunmuşdur. Azərbaycanın böyük dövlət xadimi Uzun Həsən (1468-1478) hakimiyyəti illərində Ağqoyunlu imperiyası bütün yaxın və Orta Şərqdə qüdrətli hərbi-siyasi amilə çevrilmiş, Azərbaycanın dövlətçilik mədəniyyəti daha da inkişaf etmişdir. XV əsrin sonu- XVI əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövlətçiliyi özünün tarixi təkamülündə yeni mərhələyə qədəm qoymuşlar. Bu dövrdə görkəmli dövlət xadimi Ş.İ.Xətai (1501-1524). Şimal-cənub bütün Azərbaycan torpaqlarını öz hakimiyyəti altına birləşdirməyə müvəffəq olmuş və beləliklə paytaxtı Təbriz şəhəri olan vahid, mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan dövləti – Səfəvi imperiyası meydana gəlmişdir. Son illərdə şah İsmayıl, Şah Təhmasib, Şah Abbas və d. Səfəvi hökmdarlarının həyata keçirdikləri uğurlu islahatlar. Habelə daxili və xarici siyasət nəticəsində Səfəvi dövləti Yaxın və Orta Şərqi ən qüdrətli imperiyalarından birinə çevrilmişdir.

Səfəvi dövlətinin süqutundan sonra hakimiyyətə gələn görkəmli Azərbaycan sərkərdəsi Nadir şah Əfşar (1736-1747) keçmiş Səfəvi imperiyasının sərhədlərini daha da genişləndirmiş, hətta 1739-cu ildə Denli də daxil olmaqla Şimali Hindistanı ələ keçirmişdir. Nadir şahın ölümündən sonra onun idarə etdiyi geniş ərazilə imperiya süquta uğramış, nəticədə Azərbaycan torpaqlarında yerli xırda dövlətlər (xanlıqlar və sultanlıqlar) yaranmışdır. XVIII əsrin sonunda İranda hakimiyyətə gəlmiş Azərbaycan sülaləsi olan Qacarlarla (1796-1925) Cənubi Qafqazda işğal etməyə çalışan Rusiya arasında uzun müddətli müharibələr dövrü başlamış. nəticədə Çulüstən (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən Azərbaycan iki imperiya arasında bölüşdürülmüşdür. Rusiya işğal etmiş Azərbaycan torpaqlarına, xüsusilə Qarabağın dağlıq rayonlarına, keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının

ərazilərinəqonşu ölkələrdən kütləvi sürətdə erməni əhalisini köçürmüş, bununla da Azərbaycan torpaqlarında gələcək erməni torpaqlarının əsasını qoyulmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda azadlıq müharibəsi misli görünməmiş faciələrlə nəticələnmiş. Burada hakimiyyəti ələ keçirən daşnaq-bolşevik hökuməti 1918-ci ilin martında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı həyata keçirmişdir. Lakin türkiyənin köməkliyi ilə Azərbaycanda azadlıq hərəkatı qalib gəlmiş və 28 may 1918-ci il tarixində, müsəlman şərqində ilk parlamentli respublika olan AXC yaranmışdır. 1920-ci il aprel ayının 28-də Sovet rusiyasının hərbi təcavüzü nəticəsində müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə son qayulmuşdur və Cümhuriyyət ərazisində ASSR yaradıldığı elan edilmişdir.

Azərbaycan xalqının sovet dövrü (1920-1991) bütövlükdə ümumi imperiya çərçivəsində mövcud olsa da, xalqın maddi-mənvi inkişafı, respublika həyatında mühüm sosial-iqtisadi uğurları ilə yadda qalmışdır. Xüsusən. 1969-cu il tarixdə Azərbaycana rəhbər təyin olunmuş görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin bütün sahələr üzrə həyata keçirdiyi fundamental islahatlar və əzəmətli quruculuq işləri, milli şüur və milli qürur hislərinin öyanmasına, nəticədə isə XX yüzilliyin 70-80-ci illərində Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatının yeni yüksəliş mərhələsinə daxil olmasına səbəb olmuşdur.

18 oktyabr 1991-ci il tarixində “AR dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya aktı qəbul edilmiş və bu tarix müasir Azərbaycan dövlətinin bərpası günü sayılır. Ölkənin ərazisi 86.600 kv.km, əhalisi 10 mln-a yaxındır.

Dövlətin insan inkişafı indeksi-0731-yüksəkdir(76-cı yer)

2.Azərbaycanın siyasi sisteminin əsas xarakteristikası

Siyasi sistemini şərtləndirən əsas amillər.

Müstəqilliyin ilk illərində (1991-1993) Azərbaycanın dövlət siyasəti əsasən direktiv xarakter daşdığından, dünya ölkələrinin onlarla əlaqələri də qeyri-müəyyən idi. 1993-cü ildə heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi ilə AR-da bütün sahələrdə dövlət quruculuğu prosesi başlandı. 1995-ci il noyabrın 12-də AR yeni Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ilk çoxpartiyalı sistem əsasında parlamentin iaradılması ilə Azərbaycanın siyasi sisteminin formalaşması hüquqi cəhətdən əsasən başa çatmışdır. Siyasi sistem bürün ölkələrdə cəmiyyətin siyasi həyatının institosional-hakimiyyət, təşkilatlandırıcı və istiqamətverici əsası kimi çıxış edir. Azərbaycanın siyasi sistemi demokratik idarəçilik rejiminə malik

plkələrdə olduğu kimi bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqədə olan daxili struktur elementlərindən . daha doğrusu altsistemlərdən təşkil olunmuşdur.

Azərbaycanın müasir siyasi sisteminin banisi, ümummilli lider H. Əliyev öz çıxışlarında daim vurğulayırdı ki, demokratik xarakter daşıyan siyasi sistemlər o zaman üstün imkanlara və xüsusiyyətlərə malik olur ki, bütün milli və vətəndaş resurslarını iqtimai-siyasi proseslərə cəlb edə bilsin. Lazımı siyasi resursları özünə cəlb etməsi Azərbaycanın demokratik siyasi sisteminin mövcudluğunun və inkişafının əsasında dayanan mühüm faktor oldu. Azərbaycanın siyasi sisteminin xarakterik cəhətlərindən biri də, onun iqtimaiyyətin müxtəlif tələblərini, vətəndaşların və sosial qrupların fərqli mənafeələrini həzərə alınmasında . dövlət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində ümumi maraqlar balansını gözənilməsinədir.

Dövlət quruluşu

Konstitusiyaya görə Azərbaycan dövləti **demokratik, nüquqi, dünyavi və unitar** respublikadır. Konstitusiyaya görə AR-da dövlət hakimiyyətinin əsas mənbəyi xalqdır. Ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanaraq özünün siyasi sistemini və idarəetmə formasını müəyyənləşdirmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur. Azərbaycanda demokratik dövlət rejimi nümayəndəli demokratiyanın mövcudluğuna və əhalinin həyatı ilə bağlı qanunların qəbulunda onların iştirakına əsaslanır. AR-nın demokratik dövlət olmasının əsas şərti onun hüquqi xarakter daşmasıdır. Hüquqi dövlətin təşəkkülü və inkişafı vətəndaşların siyasi və iqtisadi hüquqları ilə sıx şəkildə bağlıdır.

ABŞ-ın “Azad ev” təşkilatı yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanı digər postsovet respublikaları kimi “nisbətən azad” dövlət kimi dəyərləndirərək “demokratiya istiqamətində irəliləyən” ölkələr blokuna daxil edib. Azərbaycan siyasi sisteminə müxalifət partiyalarının rolu, siyasi və iqtimai institutların yeri məsələsi də “Ağ ev” təşkilatının təsnifatında nəzərə alınır. Azərbaycan **unitar** respublikadır (maddə-7). AR Konstitusiyası ölkəmizin ərazi bütövlüyü ilə yanaşı, həm də onun unitar xarakterinin qorunub saxlanmasına hüquqi təminat verir. AR-ni **dünyavi dövlət** kimi səciyyələndirən əsas cəhət onun ərazisində dinin dövlətdən ayrı olmasıdır. Azərbaycan **respublika tipli** dövlətdir.

Hakimiyyətin bölünməsi prinsipi Milli Məclisin, Prezidentin və məhkəmələrin statusunu və səlahiyyətlərini müəyyənləşdirən konstitusion normalar çərçivəsində reallaşır və konkret xarakter daşıyır. Qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı surətdə bir-birinin fəaliyyətlərini tənzimləyir.

Dövlət başçısı

Konstitusiyaya görə Azərbaycanın dövlət başçısı Prezidentdir. O, ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir. AR Prezidenti Azərbaycan xalqının vahidliyini təcəssüm etdirir və Azərbaycan dövlətçiliyinin varisliyini təmin edir. O, Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün. Təhlükəsizliyinin və tərəfdar çıxdığı büynəlxalq müqavilələrə riayət olunmasının təminatçısıdır. Bu öhtəlik prezidentin həm də Ali baş komandan kimi səlahiyyətlərini müəyyənləşdirir və ölkənin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun gəlməyən istənilən qanuna “veto” qoymaq, icra hakimiyyəti orqanlarının, siyasi institutların. Təşkilatların və s. qurumların xalqın iradəsinin əleyhinə yönəlmiş aktlarını ləğv etmək nüququ vardır. AR Prezidenti məhkəmə müstəqilliyinin təminatçısıdır. AR prezidenti vətəndaşlar tərəfindən birbaşa səs vermə üsulu ilə 7 il müddətinə(Referendum,26 sentyabr 2016) seçilir. Konstitusiyanın 101-ci maddəsinə görə AR-nın prezidenti səsvermədə iştirak edənlərin sadə səs çoxluğu ilə(50%+1) seçilir. AR Konstitusiyasının 106-cı maddəsinə görə Prezident toxunulmazlıq hüququna malikdir, onun şərəf və ləyaqəti qanunla qorunur. Prezidentin toxunulmazlığı onun dövlət başçısı kimi fəaliyyət göstərməsinə hüquqi təminat yaradır. Prezidentin şəxsiyyətinin yüksək səviyyədə mühafizəsinin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Konstitusiyanın 107-ci maddəsində Prezidentin vəzifədən kənarlaşdırılmasının hüquqi mexanizmləri təsbit olunmuşdur.

Qanunverici hakimiyyət

AR dövlət quruluşuna uyğun olaraq. Bütün nümayəndəli orqanların müstəqilliyinə və hakimiyyətin süqutu bölgüsünə əsaslanaraq yaradılmış parlamentin-Milli Məclisin fəaliyyətinin əsas prinsiplərini də Azərbaycanın 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyası müəyyən edir. AR MM 125 deputatdan ibarətdir. Konstitusiyaya görə MM-in hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir. MM 83 deputatın səlahiyyətləri təsdiq olunduqda səlahiyyətli hesab edilir. Səlahiyyət müddəti ərzində MM deputatının şəxsiyyəti toxunulmazdır. MM-in sədri bülletenlərdən istifadə etməklə gizli səsvermə yolu ilə seçilir.

İcra hakimiyyəti

AR icra hakimiyyətinə Prezident rəhbərlik edir. AR-nın Prezidentlik modeli bir çox xüsusiyyətlərinə görə fransanın idarəetmə sisteminə uyğun gəlir. Azərbaycanda icra hakimiyyətinin Prezidentə məxsus olmasında və onun dövlət başçısı kimi səlahiyyətlərini həyata keçirməsində xalqın iradəsi əsas imperativ kimi həlledici rol oynayır. AR Prezidenti həm dövlət, həm də icra hakimiyyətinin başçısı kimi qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyətləri ilə uzlaşdırılmış şəkildə Konsitutsiyada nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri

yətləri həyata keçirir. Prezident icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədilə **Nazirlər Kabinetini** yaradır. NK Prezidentə tabedir və onun qarşısında cavabdehdir. AR-da icra hakimiyyəti orqanları üç qrupa bölünür: yuxarı, mərkəzi və yerli. İcra hakimiyyətinin yuxarı orqanı NK-dir. Mərkəzi icra aparatının növləri: nazirliklər, dövlət komitələri, NK yanında Komitələr, İdarələr, Şuralar, agentliklər. xidmətlər və s. AR Baş naziri MM-in razılığı ilə Prezident tərəfindən təyin edilir. NK Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri yerinə yetirir. Səlahiyyət müddəti ərzində Baş nazirin şəxsiyyəti toxunulmazdır. AR-da yerlərdə icra hakimiyyəti **Yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları** tərəfindən həyata keçirilir. AR-da yerli özünüidarə seçkilər əsasında yaradılan **bələdiyyələr** tərəfindən həyata keçirilir.

Məhkəmə hakimiyyəti

AR-da məhkəmə hakimiyyəti ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir. Məhkəmə hakimiyyətini Konstitusiya məhkəməsi, Ali Məhkəmə, apelyasiya məhkəmələri, ümumi və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələr həyata keçirilir. AR-nın hər bir məhkəməsi müstəqil hüquqi şəxsdir. Azərbaycanda məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələrlə həyata keçirilir. Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən Konstitusiyanın 63-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipinə rəiyyət olunması təmin edilir. “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” qanunun 100-cü maddəsinə görə hakmlərin müstəqilliyi onların səlahiyyəti dövründə siyasətsizləşdirilməsi, dəyişilməzliyi və toxunulmazlığı ilə, vəzifəyə təyin olunmasının, məsuliyyətə cəlb edilməsinin. Vəzifədən kənarlaşdırılmasının və səlahiyyətlərinə xitam verilməsinin məhdudlaşdırılması ilə, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqil fəaliyyət göstərməsi və ədalət məhkəməsinin qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməsi ilə. məhkəmə icratına hər hansı şəxs tərəfindən məhdudiyət qoyulmasının və müdaxilə edilməsinin yolverilməzliyi ilə, hakimlərin şəxsi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi yolu ilə həyata keçirilir və onlara vəzifələrinə uyğun maddi və sosial təminatlar verilir.

Hakimlər öz razılığı olmadan başqa vəzifəyə dəyişdirilə bilməz. Məhkəmənin çıxardığı qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir.

AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq Konstitusiya Məhkəməsi 9 hakimdən ibarətdir. Konstitusiya məhkəməsinin hakimlərini Prezidentin təqdimatı ilə MM təyin edir. AR-nın **Ali Məhkəməsi** ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır; o, kasasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirir və məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar verir.

AR-nın **apelyasiya məhkəməsi** qanunla onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə yuxarı instansiya məhkəmələridir.

AR-nın **Prokurorluğu** qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir, cinayət işləri başlayır və istintaq aparır, məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir və iddia qaldırır, məhkəmə qərarlarından protest verir.

Siyasi partiyalar və siyasi təşkilatlar

Siyasi partiyalar AR-nın siyasi sisteminin tərkib hissəsi olaraq müxtəlif içtimai, sisysi və sosial qrupların maraqlarının daşıyıcısı kimi hakimiyyətin formalaşmasında fəal surətdə iştirak edir və seçkili dövlət orqanlarına namizədlər irəli sürür. AR-da 3000 -ə yaxın QHT fəaliyyət göstərir.

Naxçıvan Muxtar respublikası

Nax.MR AR tərkibində Muxtar Respublikadır. Ərazi muxtariyyatının yüksək formasına-dövlət statusuna malikdir. Nax.MR ststatusunu AR konstitusiyası, 116 mart 1921-ci il Moskva və 13 oktyabr 1921-ci il Qars beynəlxalq müqavilələri müəyyən edir. Parlament respublikasıdır. Ali Məclis 45 üzvdən ibarətdir. Səlahiyyət müddəti 5 ildir.

Mövzu-7. Respublika idarəçilik sistemi

Plan: 1. Prezident Respublikası quruluşlu ölkələrin siyasi sistemləri

2.ABŞ dövlətinin siyasi sistem

Pespublika quruluşlu dövlətlərdə hakimiyyətin əsas mənbəyi xalqdır. Bu idarəçilik sistemində dövlətin ali hakimiyyət orqanları və vəzifəli şəxsləri vətəndaşlar tərəfindən seçilir. Müasir dünya dövlətlərinin 3/4-ü respublika quruluşlu dövlətlərdir. Respublikanın idarə edilməsi- vahid dövlət hakimiyyətinin qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinə bölünməsi prinsipinə əsaslanır. Müasir dünyada respublikanın üç əsas növü mövcuddur: **parlamentli respublika, Prezident idarə-üsuluna əsaslanan respublika və bunların qarışıq forması.**

1. Prezident Respublikası quruluşlu ölkələrin siyasi sistemləri

Prezident respublikası-dövlət orqanları sistemində prezidentin rolunun

əhəmiyyətli dərəcədə genişliyi, habelə dövlət və hökumət başçısı səlahiyyətlərinin onun əleyhinə birləşməsi ilə səciyyəvidir. Prezident parlamentdən kənar metodla – Braziliya, Fransa və s. ölkələrdə əhali tərəfindən və yaxud ABŞ-da olduğu kimi seçicilər kollegiyası tərəfindən seçilir. Hökumət parlamentdən kənar metodla, yəni prezident tərəfindən formalaşdırılır. Bu metod hakimiyyətin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən geniş səlahiyyətlərin prezidentin əlində cəmləşməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bu da, keçid mərhələsində olan və ya monarxiya adət-ənənələrinin güclü olduğu, islahatların keçirildiyi müddətdə qeyri-sabit situasiyalarla üz-üzə qalan (Peru), geniş əraziyə və çoxnillətli tərkibə malik (ABŞ), və nəhayət fəvqəladə hadisələrin, müharibələrin baş verdiyi dövlətlər üçün (Azərbaycan, Gürcüstan) olduqca vacibdir.

Xalis şəkildə prezident idarəçiliyi forması ABŞ-da qərarlaşıb. Hakimiyyətin bölgüsü prinsipi ABŞ konstitusiyasının əsasını təşkil edir. Bu konstitusiyaya görə qanunvericilik hakimiyyəti Konqresə. İsrəedici hakimiyyət prezidentə, məhkəmə hakimiyyəti Ali Məhkəməyə məxsusdur. Seçicilər kollegiyası tərəfindən seçilən Prezident hökuməti ona aid olan partiyanın üzvlərindən formalaşdırır.

Prezident respublikasının daha geniş yayıldığı Latın Amerikasının ölkələri ilə yanaşı, bir sıra asiya və Afrika ölkələrində də idarəetmənin bu formasına rast gəlinir. Bununla belə, bəzən bu ölkələrdə, xüsusilə də superprezident respublikaları kimi səciyyələndirilən latın Amerikasının ölkələrində dövlət başçısının hakimiyyəti konstitusiyaya çərçivələrindən kənara çıxır.

2. Amerika Birləşmiş Ştatları

Ümumi məlumat: Avropa müstəmləkəçilərinin Şimali Amerika qitəsinə ilk gəlişləri XVI əsrin əvvəllrinə təsadüf edir. əsrlər boyu hindu tayfalarının və eskimosların yaşadığı ABŞ-ın indiki ərazisində (Virçiniya çtatında) ingilislər ilk dəfə 1607-ci ildə daimi olaraq məskunlaşmışlar. Birləşmiş ştatların de-yure yaranması, 1776-cı ildə öz müstəqilliyini elan etmiş 13 Britaniya koloniyasının birləşməsi tarixindən başlamışdır. ABŞ-da müstəqillik uğrunda mübarizə 1783-cü ilə qədər davam etmiş və kolonistlərin qələbəsi ilə yekunlaşmışdır. 1967-ci ildə Rusiyadan Alyaskanın və Aluet adalarının satın alınması, ölkənin indiki sərhədlərinin tam olaraq formalaşması ilə nəticələnmişdir. Şimali Amerikada yaşayan və dünyanın fəvqəldövləti sayılan ABŞ-ın paytaxtı Vaşinqton şəhəridir. Ölkənin ərazisi 9.826.675 kv.km, əhalisi 315.010.000 nəfərdir. ABŞ-da ingilis dili de-fakto rəsmi dövlət dili sayılır (ölkə əhalisinin 805-i ingilis dili, 12%-dən çoxu isə ispan dili vətəndaşlarıdır. Dövlətin insan inkişaf indeksi-0.910-çox yüksəkdir (4-cü yer).

Dövlət quruluşu: 4 iyul 1776-cı ildə müstəqillik əldə edən ABŞ -50 ştatdan və Kolubiya paytaxt federal dairəsindən ibarət, güclü demokratik ənənəyə malik, məhdud hakimiyyətli prezident idarə üsullu federativ respublikadır. 1789-cu ilin mart ayından qüvvəyə minmiş və o dövrdən bu günə qədər yalnız yalnız 27 düzəliş edilmiş 1787-ci il Konstitusiyasına uyğun olaraq idarə olunur. Hakimiyyətin federal orqanları ilk əvvəl yalnız madafiə, beynəlxalq münasibətlər və ştatlararası münasibətlərlə məşğul idilər, digər sahələr üzrə qanunvericilik fəaliyyətini isə müstəqil qanunvericilik məclisi, qubernatoru. Ali Məhkəməsi və yerli vergi sistemi olan ştatların hakim dairələri həyata keçirirdilər. Lakin F.Ruzveltin 1930-cu ildə qəbul etdiyi “yeni kurs”la əlaqədar federal hökumət ştatların işlərinə fəal müdaxilə siyasəti yeritməyə başladı, dövlət gəlirlərinin bölünməsi və vergi yığımını üzrə instituta çevrildi.

İnzibati bölgüsü: ABŞ 3141 rayondan ibarət 50 ştata bölünür.

Dövlət başçısı: ABŞ Federal Hökuməti hakimiyyətin üç qolunun (qanunvericilik, icraedici və məhkəmə) dəqiq bölgüsü ilə səciyyəvidir. İcraedici hakimiyyətin başında yekdillik yaşına çatmış, vətəndaşlara verilmiş seçki hüququ əsasında, ümumxalq səsverməsi yolu ilə hər dörd ildən bir noyabr ayının müəyyən olunmuş günündə seçilən prezident dudur. ABŞ-da doğulmuş və yaşı 35-dən az olmayan ölkə vətəndaşı ABŞ Prezidenti seçilə bilər. Prezidentin bu postda qalması 1951-ci ildə qəbul edilmiş 22-ci düzəlişə əsasən 2 müddətlə məhdudlaşır. 20-ci düzəlişə əsasən Prezidentlik müddəti ötən ilin noyabrında keçirilmiş seçkilərdən sonra yanvar ayının 20-də başlanır. Prezident NK-ni senatın razılığı ilə özü seçir. Bu səbəbdən də, NK-nin tərkibi adətən siyasətə yaxın olan şəxslərdən deyil, iş adamlarından və alimlərdən ibarət olur. ABŞ prezidenti yanında dövlətin vacib aspektlərinin fəaliyyətini koordinasiya edən, siyasi problemlərin həlli və münaqişələrin nizamlanması üzrə mütəxəssislərdən ibarət Ağ Evin Aparatı mövcuddur. Buraya Milli Təhlükəsizlik Şurası, Daxili işlər üzrə Şura, inzibati büdcə idarəsi və inzibati müşavirlər qururpu daxildir. Hökumət başçısı funksiyalarını yerinə yetirən Prezidentə səlahiyyətlərinin icrasında onunla eyni vaxtda və eyni müddətdə seçilən vitse-prezident assistentlik edir.

Qanunvericilik hakimiyyəti:

Qanunvericilik hakimiyyətini təmsil edən Konqres iki, bərabər hüquqlu palatadan: 100 yerlik Senatdan və 435 deputatdan ibarət Nümayəndələr Palatasından ibarətdir. Yaşı 30-dan aşağı olmamaq şərti ilə 6 illik müddətə seçilən senatorlar ərazisinin miqyasından və əhalisinin sayından asılı olmayaraq hər ştatdan iki üzvlə təmsil olunurlar. Üçüncü namizəd hər iki ildən bir seçilir,

bununla belə təkrar seçilməyə heç bir məhdudiyyət qoyulmur. Yaşı 25-dən yuxarı olan və təkrar seçilmələrinə heç bir məhdudiyyət qayulmayan nümayəndələr, əhalisinin təxminən eyni sayda olduğu (450-700 min) hər seçki dairəsindən bir həfər olmaqla iki illik müddətinə seçilirlər. Adətən nümayəndələr seçildikləri dairələrin sakinləri olurlar.

Konqres qanunvericilik hakimiyyətinə malikdir və hər iki palatada tutduqları yerlərin sayına uyğun partiyaların üzvlərindən ibarət xüsusi daimi, seçmə və tədqiqat komitələri əsasında fəaliyyət göstərir. Senat Konqresdə Nümayəndələr Palatasından daha çox qanunvericilik hakimiyyətinə malikdir. Hökumətdə hakim vəzifələrə təyinatların və beynəlxalq xarakterli sazişlərin imzalanması yalnız Konqresin bu palatasının razılığı ilə həyata keçirilir. Hakimiyyətin maliyyə sahəsində prioriteti Nümayəndələr palatasına məxsusdur. Prezident veto hüququna malikdir və bu hüquq hər iki palatanın üzvlərinin 2/3 səs çoxluğu ilə ləğv oluna bilər.

Məhkəmə hakimiyyəti: Məhkəmə hakimiyyətinin başında ABŞ Konstitusiyasının praktiki tətbiqi ilə məşğul olan Ali Məhkəmə durur və bu da federal və yerli idarəetmə orqanları, həmçinin icraedici və qanunvericilik hakimiyyətləri arasında balansın saxlanılmasında özünü biruzə verir. Ali Məhkəmə tərkibinə Senatın məsləhəti və razılığı ilə Prezident tərəfindən təyin edilən və ömürkük bu vəzifədə qalan 9 hakim qaxildir.

Siyasi Partiyalar: Amerika siyasətində ərazi yayımına və ideoloji baxışlarına görə müxtəlif iki böyük koalisiya –demokratlar və respublikaçılar hakim övqə tutur. Seçki sistemi, prezident idarəetmə üsulu və hakim partiyaların geniş seçici dairəsinin baxışlarına cavab verməsi partiyanın qütbləşməsinə səbəb olur və yenilərinin yaranmasına maneə yaradır.

Mövzu-8. Böyük Britaniya dövlətinin siyasi sistemi

Plan: 1. Monarxiya tipli dövlətlər

2. Böyük Britaniya dövlətinin siyasi sistemi

1. Müasir dünya dövlətləri üçün əsas idarəçilik formalarından biri də monarxiya sistemidir. Monarxiya idarəetmə formasında monarx dövlət başçısı sayılır; monarx hakimiyyəti bir qayda olaraq ömürlük olur və vərəsəlik qaydasında ötürülür. Monarxiyada bütün dövlət aktları ilə bağlı son qərar monarxın ixtiyarına verilir. Seçkili monarxiya –monarxiya və respublikanın elementlərini öxündə birləşdirən xüsusi növüdür. Bu cür monarxiya, dövlət başçısı ilan monarxın federasiyaya daxil olan monarxiya ştatlarının nümayəndələrinin xüsusi müşavirəsi tərəfindən 5 illik müddətə seçilən Malayziyada mövcuddur.

Bu gün monarxiya keçmişin qalığı, bir sıra Avropa dövlətlərində, Yaponiyada isə, sadəcə olaraq ənənələrin lazımı dərəcədə qiymətləndirilməsi kimi baxılır. Ayrı-

ayrı ölkələrdə monarxlar müxtəlif: Böyük Britaniyada, İspaniyada, Danimarkada, İsveçrədə, Belçikada-kral; malayziyada, Bruneydə, Omanda-sultan; Kuveytdə, Birləşmiş ərəb Əmirliyində-əmir; Lüksemburqda-böyük hersoq; Lixteynşteyndə-knyaz və s. adlarını daşıyır.

Monarxiya idarəetmə sisteminin əsas elementi vərəsəlikdir. Monarxiya idarəetmə formasının digər mühüm institutu-hökumət naibliyidir(regentlik). Parlament monarxiyası bu institutun son inkişaf mərhələsidir. Bu gün dünyada mütləq və konstitusiyalı monarxiya mövcuddur. Konstitusiyal monarxiya-dualist və parlament, mütləq monarxiya isə- dünyavi və dini (vatikan) formasında olur. Mütləq monarxiya –dövlət hakimiyyətinin (qanunverici, icraedici, məhkəmə), habelə dini hakimiyyətin hüquqi və faktiki cəhərdən bütünlükdə monarxın əlində cəmləşməsi ilə səciyyələnən monarxiya idarəetmə formasının növ müxtəlifliyini ifadə edir. Vatikan şəhər-dövlət teokratik monarxiyadır. Vatikanda qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti kordinallar kollegiyası tərəfindən ömürlük seçilən Papaya məxsusdur.

Konstitusiyalı(məhdud) monarxiya –monarxin hakimiyyətinin konstitusiya ilə məhdudlaşdırıldığı və seçkili qanunverici orqanın –parlamentin və müstəqil məhkəmələrin olduğu monarxiya idarəetmə formasının xüsusi növüdür. Düalist monarxiya –mütləq monarxiyadan parlamentli monarxiyaya keçid formasıdır. Dualist monarxiyada monarxın hakimiyyəti konstitusiya ilə məhdudlaşır, lakin monarx istər formal, istərsə də faktiki olaraq geniş hakimiyyət səlahiyyətlərini qoruyub saxlayır. Monarx və parlament qarşısında ikiqat məsuliyyət daşıyan hökumət. reallıqda monarxın iradəsinə tabe olur. Hazırda monarxın bu cür forması Marakeçdə. İordaniyada, Tailandda. Nepalda və Malayziyada mövcuddur.

Konstitusiyanın daha mütərəqqi forması sayılan parlamentli monarxiyada – monarx sırf nominal şəkildə öz funksiyalarını yerinə yetirir. Hətta konstitusiyanın ona böyük səlahiyyətlər verdiyi(Niderland, Danimarka) təqdirdə belə. Konstitusiya-hüquq qaydalarına görə monarx onlardan müstəqil surətdə faydalana bilməz. Bir sıra parlament monarxiyalarında(Yaponiya, İsveç) monarx hətta formal surətdə belə, mühüm səlahiyyətlərə malik deyil.

2. Ümumi məlumat: Birləşmiş krallığın ən dədim xalqların kelilərtəşkil etmişdir. Britaniya qdaları 55-410-cu illərdə Roma imperiyasının tərkibinə daxil olmuşdur. X əsrdə Krallığa çevrilmiş və Tudor Xənadani dövürnrə güclənərək Şotlandiyanı geridə buraxmış İngiltərə, 1588-ci ildə isə birləşərək Böyük britaniya Krallığını yaratmışdır. 1800-cü ildə də bu birliyə İrlandiyanın qatılması ilə , Böyük

Britaniya və İrlandiya Birləşmiş Krallığı təşəkkül tapmışdır. XIX-XX əsrlərdə Birləşmiş krallıq- Hindistan, Şimali Amerika, Orta Şərq. Avstraliya və Afrika daxil olmaqla 36.6 mln kv.km –lik bir sahəni əhatə edən və 458 mln əhaliyə hökm edən (dünya əhalisinin ¼ hissəsi) hökm edən qüdrətli Britaniya İmperiyasına çevrilmişdir. XX əsr İmperiya daxilində tənəzzül və geriləmə dövrü ilə səciyyəvidir. Belə ki, 1922-ci ildə İrlandiya müstəqilliyini qazanmış, 1947-ci ildə Hindistan və Pakistan müstəqil dövlət halına gəlmiş, 1948-ci ildə Birləşmiş Krallıq Fələstindən geri çəkilmişdir. 1997-ci ildə Hong-Kongun müstəqillik qazanması, Birləşmiş krallığın müstəmləkə imperiyasının ən son mərhələsi kimi qəbul edilə bilər. Bununla belə, Böyük Britaniya dünyanın ən güclü ölkələri arasında yerini qorumaqdadır. Birləşmiş krallığın keçmiş müstəmləkələri, hazırda İndilis Millətlər Birliyində iqtisadi və siyasi əməkdaşlıqlarını davam etdirməkdədir. Ölkənin ərazisi-243.610 kv.km;əhalisi 63.181.775(2011) nəfərdir. Dövlətin insan inkişaf indeksi-0.863(28-ci yer).

Dövlət quruluşu:

Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş krallığı parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram günü olan birlik günü (Britaniya Millətlər Birliyi) 13 mart tarixində qeyd olunur. Dövlətin vahid konstitusiyası yoxdur. Onu Parlament aktlarının, Konstitusaya ənənələrinin və bəzi məhkəmə qərarlarının vəhdəti əvəz edir.

İnzibati bölgüsü:

Böyük Britaniya 4 inzibati-siyasi hissədən (İngiltərə, Uels, Şotlandiya və Şimali İrlandiya) ibarətdir.

Dövlət başçısı:

Bir qayda olaraq mərasim funksiyalarını yerinə yetirən Kraliçadır (və ya Kral)

Hal-hazırda dövlətə 6 fevral 1952-ci ildə Kraliça elan edilmiş II yelizaveta başçılıq edir.

Qanunverici hakimiyyət: Kraliça (Kral) və Parlament tərəfindən həyata keçirilir. Parlament iki palatadan ibarətdir. Lordlar palatası və İcmalar palatası.

İcraedici hakimiyyət: Baş nazirin başçılığı ilə hökumət tərəfindən həyata keçirilir.nazirlər kabineti Baş nazir tərəfindən təyin edilir.

Məhkəmə hakimiyyəti: 2009-cu ildən Böyük Britaniyanın Ali Məhkəməsi ingilis hüquq sisteminə uyğun olaraq bütün məsələlər üzrə ən son və ən yüksək apelyasiya instansiyası məhkəməsidir.

Siyasi partiyalar: Hazirda Birləşmiş Krallıqda 50-dən çox siyasi partiya fəaliyyət göstərir. Əsas partiyalar: Mühafizəkarlar və Leyboristlər partiyaları.

Bununla yanaşı, Demokratik İttifaqı, Liberal-demokratlar, Şotland Milli Partiyası, Alster İttifaqçı Partiyası. Uels partiyası, Şin Feyn Hərəkatı (Şimali İrlandiya) Partiyaları fəaliyyət göstərməkdədir.

Mövzu-9. Dualist (qarışıq) formada idarəetmə üsuluna malik respublikalar.

Plan: 1. Düalist (qarışıq) idarəetmə üsulu.

2. Farnsa dövlətinin siyasi sistemi

1. Dualist 9yarıprezident, yarıparlament, qarışıq) formada idarəetmə termini ilk dəfə, 1978- ci ildə məşhur fransız politoloqu Moris Dyuverje tərəfindən “Beşinci Fransa Respublikasını “təsvir” etmək üçün istifadə edilmişdir. Dualist üsul-idarəli ölkələrdə prezidentlə Baş nazir arasında hakimiyyətin səlahiyyət bölgüsü müxtəlif formalarda ola bilər. Bu bölgü. əsasən dövlət və hökumət başçılarının fərqli siyasi düşürgələri təmsil etdikləri hallarda tətbiq olunur. Fransada bu situasiyada prezident dövlətin xarici siyasətinə, baş nazir isə daxili siyasət kursuna cavabdeh olur. Dayanıqsız sayılan və ölkənin siyasi mənzərəsinə uyğun olaraq dəyişmək ehtimalı yüksək olan bu tip siyasi anlayışlar. Bir qayda olaraq Konstitusiyada təsbit olunmur.

Bununla belə, bəzi dualist formalı idarəetmə üsuluna malik dövlətlərdə hakimiyyətin bölünməsinin bu aspekti onların konstitusiyalarında dəqiq şəkildə təsbit olunur. Məş, Rusiya Federasiyasının mövcud Konstitusiyasına əsasən, Hökumətin formalaşdırılması Prezidentin və ya Dumanın müstəsna hüququna aid deyil və onların səlahiyyət hüquqları dəqiq müəyyən edilmişdir. Bir çox digər qarışıq (dualist) idarəetmə sisteminə malik dövlətlərdə xalqın etimad göstərdiyi dövlət başçısı, mövcud parlament çoxluğu ilə hesablaşmadan öz hökumətini formalaşdırmaq. Habelə bu ziddiyyətli vəziyyətlə bağlı parlamentlə siyasi konfliktə girməz və onu buraxmaq səlahiyyətinə malikdir. Bu hal nə prezident, nə də parlament respublikalarında de-yure mümkün deyil və məhz buna görə də, düalist idarəetmə sistemi, hakimiyyətin parlament və prezident idarəetmə üsuluna malik forması ilə yanaşı, müstəqil bir sistem kimi qəbul edilir.

2. Eramızdan əvvəl VI əsrdə kelt (qallar) tayfalarının ərazisinin , e.ə. II-I əsrlərdə Roma tərəfindən fəth edilməsi nəticəsində bu torpaqlarda Qalliya əyaləti təşkil olunmuşdur. V əsr –Frank dövlətinin meydana gəlməsi, XI əsr isə ölkədə feodal parçalanma dövrünün başlanması ilə səciyyəvidir. XVI əsrdə yenidən birləşdirilmiş Fransada XVII yüzillikdə mütləq monarxiya qurulmuşdur. 14 iyul 1789-cu il tarixdə ölkədə Böyük Fransa Burjua İnqilabı baş vermiş, 1792-ci ildə isə Fransa Respublikası elan edilmişdir. Zəngin tarixə malik olan Fransada Napaleon erasından sonrakı dövrdə baş vermiş yeni inqilab, 1848-ci ildə İkinci respublikanın elan edilməsi ilə nəticələnmişdir. Fransada monarxiya rejiminin devrilməsi (1870) və Paris Kommunasının süqutu (1871) nəticəsində 1875-ci ildə Üçüncü Respublikanın, habelə İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə- 1946-cı ildə Dördüncü Respublikanın və 1958-ci ildə Beşinci Fransa respublikasının konstitusiyaları qəbul edilmişdir. Ölkənin ərazisi 674.843 kv.km. əhalisi (2011) 65.350.000 nəfərdir.Rəsmi dövlət dili fransız dilidir.Dövlətin insan İnkişafı İndeksi -0.884 (20-ci yer).

Dövlət quruluşu:

Fransa dualist formada idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Bastiliyanın alınması günü (1789 14 iyul tarixdə qeyd olunur.Konstitusiyaya 28 sentyabr 1958-ci ildə qəbul edilmiş və ona 1962-ci il prezident seçkilərinə dair, 1992, 1996 və 2000-ci illərdə Avropa ittifaqının Maastrix, Amsterdam və Nitsa sazişlərinin müddəalarına əsasən və 1993-cü il emiqrasiya qanunlarının sərtləşdirilməsi ilə bağlı düzəlişlər edilmişdir.

İnzibati bölgüsü: Fransa ərazisi 26 rayona bölünür.

Dövlət başçısı: Prezident ümumi birbaşa səs vermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir.Fransa respublikasının hazırkı, 25-ci prezidenti Makrondur.

Qanunverici hakimiyyət: İki palata-Milli Məclis (577 deputat) və Senatdan (348 senator) ibarət Parlamentdir. Milli Məclis birbaşa səs vermə yolu ilə 5 il müddətinə, Senat hər üç ildən bir tərkibinin 1/3-i yenidən seçilməklə 9 il müddətinə seçilir. Son parlament seçkiləri nəticəsində Milli Assambleya və Senatda yer alan əsas siyasi partiyalar:

- Fransa Sosialist Partiyası
- Xalq Hərəkatı Naminə İttifaq
- Demokratların və Müstəqillərin Birliyi
- Yaşıllar Partiyası

- Radikal Solçu Partiya
- Demokratik və Solçu Partiyalar
- Milli Cəbhə partiyası
- Demokratik Hərəkət Partiyası;
- Yeni Mərkəz Partiyası
- Fransa Naminə hərəkət partiyası;
- Kommunistlər Qrupu partiyası;
- Avropa Demokratik və Sosial Rallisi Partiyası;

İcraedici hakimiyyət:

Baş nazirin namizədliyi Milli Məclis tərəfindən irəli sürülür.nazirlər şurası Baş nazirin təkidi ilə Prezident tərəfindən təyin edilir.

Məhkəmə hakimiyyəti:

Ali Məhkəmə və ya Kasasiya Məhkəməsi, Konstitusiya Şurası və dövlət Şurasıdır. Konstitusiya Şurası 9 nəfərdən ibarətdir. Bu müddətdə bu vəzifəni tutan Şura üzvləri hər üç ildən bir üç nəfər olmaqla respublika Prezidenti tərəfindən bir müddətdən çox olmamaq şərti ilə təyin edilirlər.

Tərkibində yüksək vəzifəli dövlət məmurlarının daxil olduğu Dövlət Şurası qanunlara dəyişikliklər etmək səlahiyyətinə malik və təqdim edilən qanun layihələrinin konstitusiyalılığı məsələsinə qərar verən əlavə və qocaman orqan sayılır. Dövlət şurası həmçinin vətəndaşlar və müdiriyyət arasında mübahisələrin son həddi sayılır.

ABŞ-ın Ali Məhkəməsi və Almaniyanın Federal Konstitusiya şurası ilə müqayisədə Fransa Dövlət və Konstitusiya şurasının səlahiyyətləri xeyli məhdudur.Konstitusiyaya düzəlişlər iki yolla: Senatın və Milli şura üzvlərinin 60%-nin onun lehinə səs verməsi və ya bu şərtlər daxilində düzəlişlərin ayrıca Senatda və Milli Assambleyada, daha sonra isə ümumxalq referendumunda təsdiq edilməsi ilə mümkündür.

Plan: 1. Parlament idarə forması.

2 . Almaniya Federativ Respublikasının siyasi sistemi.

1. Parlament idarə forması.

Hökumətin öz fəaliyyətinə görə qarşısında tam məsuliyyət qəşdığı ali qanun verici orqanın (parlamentin) aliliyi prinsipinin elan edilməsi ilə səciyyəvidir. Bu tip respublikada Hökumət, Parlamentdə səs çoxluğuna sahib olan partiyaların deputatlarının sıralarından parlament yolu ilə formalaşır. Parlament çoxluğunun dəstəyinə sahib olduğu müddət ərzində hökumət hakimiyyətdə qalır. Bu dəstəyi itirdiyi təqdirdə hökumət ya istifaya çıxır. Ya da dövlət başçısı vasitəsilə parlamentin buraxılmasına və yeni seçkilərin təyin edilməsinə nail olunur. Belə idarəetmə forması inkişaf etmiş, əhəmiyyətli dərəcədə özünü nizamlayan iqtisadiyyata malik ölkələrdə (İtaliya, Finlandiya, Yürkiyə, Almaniya, Yunanıstan, İsrail) mövcuddur. Bu cür demokratiya sistemində seçkilər adətən partiya siyahıları üzrə keçirilir.

Parlamentin qanunvericilikdən əlavə əsas funksiyası hökumətə nəzarətdir. Bundan əlavə. Parlament mühüm maliyyə səlahiyyətlərinə malikdir. Belə ki, o dövlət büdcəsini işləyib hazırlayır və qəbul edir; ölkənin sosial-siyasi inkişaf yollarını müəyyənləşdirir; dövlətin daxili, xarici və müdafiə siyasəti ilə bağlı əsas məsələləri həll edir. Parlament respublikasında dövlət başçısı, bir qayda olaraq, parlament və parlament üzvləri ilə yanaşı federasiya subyektlərinin və ya regional özünüidarə orqanlarının nümayəndəliklərinin daxil olduğu xüsusi təşkil olunmuş daha geniş kolleqa tərəfindən seçilir. Məs. İtaliyada Prezident hər iki palatanın üzvlərinin birgə iclasında seçilir, buna baxmayaraq hər bir vilayətin sıraları tərəfindən seçilmiş üç nümayəndə bu seçkilərdə iştirak edir. Almaniya federativ Respublikasında Prezident-Bundestaqın üzvlərindən (əyalətlərin parlamenti) seçdiyi nümayəndələrdən ibarət olan Federal məclis tərəfindən seçilir.

Parlament respublikalarında ölkə başçısı təkcə parlamentdə deyil, həm də ümumi cəhətdə seçilə bilər. Məs. Avstriyada Prezident əhali tərəfindən 6 illik müddətə seçilir. Dövlət idarəçiliyinin bu formada mövcudluğu şəraitində Örezident əsasən yalnız ona ayrılmış konkret vəzifələrin icrası ilə məşğul olur. Buna baxmayaraq, bu cür idarəetmə formasında dövlət başçısı kifayət qədər geniş səlahiyyətlərə malikdir. O, qanunları və dekretləri dərc edir, parlamenti buraxmaq hüququna malikdir, formal olaraq hökumətin başçısını (seçkilərdə qalib gələn partiyanın başçısını) təyin edir. Lakin bu şəxs yalnız parlament çoxluğuna sahib olan

fraksiyanın rəhbəri ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, hökumət yalnız parlamentin etimadına malik olduqda dövlətin idarə edilməsində səlahiyyətlidir.

2. Almaniya federativ Respublikasının siyasi sistemləri

Ümumi məlumat: Orta və yeni əsrlər tarixinə aid edilən dövr ərzində Almaniya parçalanmış feodal dövləti olmuşdur. 1701-ci ildə ən iri alman dövlətlərindən biri olan Prussiya krallığına çevrilmişdir. 1871-ci ildə ölkənin birləşməsi başa çatmış və Almaniya İmperiyasının yaradıldığı elan edilmişdir. 1918-ci ildə ölkədə baş vermiş inqilab nəticəsində monarxiya devrilmiş və 1919-cu ildə demokratik Vaymer Konstitusiyası qəbul edilmişdir. 1919-1933-cü illər ərzində Almaniya Vaymer Respublikası, 1933-1945-ci illərdə Milli Sosialist Diktatura mövcud olmuşdur. 1949-cu ildə ABŞ-ın, İngiltərənin və Fransanın işğal zonasında Almaniya Federativ Respublikasının, Sovet işğal zonasında isə Almaniya Demokratik Respublikasının yaradılması elan edilmişdir. 1990-ci ildə Almaniyanın birləşməsi baş vermişdir. Avropanın mərkəzi hissəsində yerləşən AFR-ın paytaxtı Berlin şəhəridir. Ölkənin ərazisi 357.021 kv.km, əhalisi (2010) 81.799.600 nəfərdir. Almaniyanın rəsmi dövlət dili alman dilidir. Dövlətin insan inkişafı indeksi-0.905-çox yüksəkdir (99-cu yer).

Dövlət quruluşu: Almaniya parlament formasında idarəetmə üsuluna malik federativ respublikadır. 1949-cu ildə müttəfiq qüvvələrin hərbi və almaniyanın regional rəhbərləri hakimiyyətin bölünməsi və azadlığın müdafiəsi sahəsində sabit parlament formasında idarəetmə üsulu qurmaq məqsədini özündə ehtiva edən AFR Konstitusiyaya layihəsini hazırladılar. əsas qanun adlandırılan bu sənəd böyük Britaniyanın, ABŞ-ın və digər qonşu Avropa dövlətlərinin konstitusiyaya modellərinin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirirdi. Hər bir əyalət özünün Konstitusiyasına, nazir-qubernatorun rəhbərlik etdiyi hökumətin seçildiyi birpalatalı qanunverici orqanına (seçkili) malikdir. İstisna olaraq, Bavariyada qanunverici hakimiyyət iki palata ilə təmsil olunur.

Dövlət başçısı: AFR-in başçısı Federal Prezidentdir. O, xüsusi çağırılmış Federal məclis tərəfindən sadə səs çoxluğu ilə 5 il müddətinə seçilir və yalnız bir dəfə yenidən seçilə bilər. Federal Məclis Bundestaqın sədri tərəfindən çağırılır. Məclis Bundestaqın deputatlarından və eyni sayda landtaqların (əyalətlərin parlamentləri) seçdiyi nümayəndələrdən ibarətdir. Federal Prezident ölkəni beynəlxalq hüquqi münasibətlərdə təmsil edir. Prezidentin fəaliyyət qabiliyyəti olmadıqda və ya vəfat etdikdə onun səlahiyyətlərini Bundestaqın sədri israr edir.

Qanunverici hakimiyyət: Bundestaq və Bundestatdan ibarət ikipalatalı Parlament tərəfindən həyata keçirilir. Bundestaq 4 il müddətinə seçilir. Bundestaqın əsas vəzifələri qanunvericilik, Federal Kanslerin seçilməsi və federal hökumətin işinə nəzarətdir. Bundesrat-əyalət hökumətlərinin 4 il müddətinə təyin etdiyi deputatlardan ibarətdir. Bu səbəbdən də bundesrat heç vaxt buraxılmır, yalnız əyalət hökumətləri formalaşdıqda və ya buraxıldıqda onun tərkibi dəyişir. Federal məclisin iki palatası arasında Bundestaq daha üstün mövqe tutur. Məhz Bundestaqın tərkibindəki hakim koalisiyanın sıralarından Prezidentin təkilifi ilə Federal kansler (Baş nazir) səs çoxluğu ilə seçilir.

Siyasi partiyalar: Almaniyada fəaliyyət göstərən və Parlamentdə təmsil olunan əsas partiyalar aşağıdakılardır: Xristian-Demokratik İttifaqı-XDİ. Xristian Sosialist ittifaqı-XDİ. SD partiyası-ASDP. Azad Demokratlar Partiyası-ADR. “Sol Partiyası”. “İttifaq 90/Yaşılılar Partiyası.

İcraedici hakimiyyət: Federal kanslerin başçılıq etdiyi federal Hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Nazirlər Federal Kanslerin təklifi ilə prezident tərəfindən təyin edilirlər.

Məhkəmə hakimiyyəti: AFR-in Ali Məhkəmə orqanı Federal Konstitusiyaya Məhkəməsidir. Məhkəmə hakimlərinin yarısı Bundestaq, digər yarısı Bundesrat tərəfindən seçilir. 12 il müddətinə qədər vəzifələrini icra edirlər.

Mövzu-11. İtaliya Respublikasının siyasi sistemi

Plan:1.Ümumi məlumat. Dövlət quruluşu. Dövlət başçısı.

2.Qanunverici hakimiyyət. İcra Hakimiyyət. Məhkəmə hakimiyyəti

3. Siyasi Partiyalar

1.Çox qədim tarixə malik olan İtaliya bəşər sivilizasiyasının mərkəzlərindən biri sayılır. E.ə. VIII əsrdə təşəkkül tapmış Roma şəhəri eramızın əvvəllərində nəhəng quldarlıq imperiyasının mərkəzinə çevrilmişdir. 395-ci ildə roma imperiyası Qərb və Şərq (Bizans) olmaqla iki hissəyə bölünmüşdür. Orta və Yeni əsrlər dövründə İtaliya feodal dövlətlərin, xarici ölkələrə məxsus torpaqların və müstəqil şəhər respublikalarının konqlameratı sayılırdı. 1861-ci ildə vahid İtaliya krallığı yaradılmış, 1929-cu ildə Roma şəhərinin ərazisində Vatikan dini dövlətinin yaradılması ilə bağlı katolik kilsəsinin rəhbərliyi ilə razılaşma əldə edilmiş, 1922-1943-cü illərdə ölkədə Mussoloni faşist rejimi qurulmuş, 1947-ci ildə isə İtaliya respublikası elan edilmişdir. Avropanın cənub hissəsində yerləşən İtaliya Respublikasının paytaxtı Roma şəhəridir. Ölkənin ərazisi 301.338 kv.km, əhalisi (2011) 60.813.326

nəfərdir. İtaliyanın rəsmi dövlət dili italyan dilidir. Dövlətin İnsan İnkişaf indeksi-0.874 (24-cü yer).

Dövlət quruluşu: İtaliya prezident idarəetmə üsuluna malik parlament respublikasıdır. İtaliyanın dövlət quruluşu 22 dekabr 1947-ci ildə qəbul edilmiş və 01 yanvar 1948-ci ildən qüvvədə olan Konstitusiyaya ilə müəyyən edilir. İtaliyada idarəetmə forması olaraq dövlətin tərkibində geniş əraziyə malik muxtar vilayətlər üçün klassik modelə yaxın unitar formalı dövlət quruluşu seçilmişdir.

İnzibati ərazisi: 8092 Kommunanı özündə birləşdirən 110 əyalətdən ibarət 20 vilayətə bölünür. Onlardan etnik azlıqların kompakt şəkildə yaşadığı 5 vilayət xasusi muxtar statusa malikdir.

Dövlət başçısı: İtaliyanın milli biliyini ifadə edən konstitusiyalı dövlət başçısı-Prezident hesab olunur. Prezident və onun 58 əyalət nümayəndəsi parlamentin hər iki palatasından ibarət seçki kolleqiyası tərəfindən 7 il müddətinə seçilir. Prezident kollektiv surətdə Parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan baş naziri və nazirlər şurası adlandırılan kabineti təyin edir, qanunları təsdiq edir, parlamenti buraxmaq və yeni seçkilər təyin etmək səlahiyyətinə malikdir. Lakin prezident seçkilərinə 6 ay qaldıqda Parlament buraxıla bilməz.

2. 1948-ci il Konstitusiyasına görə al qanunverici orqan: 315 nəfərin daxil olduğu Senatdan (Yuxarı palata) və 630 deputatın daxil olduğu deputatlar Palatasından (Aşağı palata) ibarət ikipalatalı parlamentdir. Senata ümumxalq səsvermə yolu ilə seçilən və regionları təmsil edən 315 üzvdən 232 nəfəri birbaşa, 83-ü regional proporsional təmsilçilik əsasında 5 il müddətinə seçilir. Ölkənin eks-prezidentlərinin də daxil olduğu az sayda ömürlük senatorlarla birlikdə, Yuxarı palatanın üzvlüyünə Prezident elm, ədəbiyyat incəsənət sahələrində böyük nəaliyyətləri ilə ölkəni şöhrətlənmiş 5 fəxri vətəndaşı da təyin edə bilər. deputatlar palatasının 630 üzvündən 617-si çoxmandatlı 26 dairədən, 1 deputatı birmandatlı Valle-de –Osta dairəsindən, 12 deputat isə xaricdə yaşayan italyanlar arasında təşkil edilmiş 4 dairədən proporsional sistem üzrə seçilir. 475-i birbaşa, 155 üzvü isə regional proporsional təmsilçilik əsasında 5 il müddətinə seçilir.

İcra hakimiyyəti:

Nazirlər Şurası sədrinin və nazirlərin daxil olduğu İtaliya Hökuməti icraedici hakimiyyətin daha aktiv orqanıdır. Hökumətin təyinatı ümumilikdə parlament palatalarından, onların siyasi qüvvələrlə qarşılıqlı münasibətlərindən asılıdır. Hö-

kümətin hər iki palata qarşısında həmrəy olaraq məsuliyyətidir. Sədr ümumi siyasətə, nazirlər isə kollektiv surətdə nazirlər Şurasının və fərdi olaraq müəssisələrinin fəaliyyətinə məsuliyyət daşıyırlar. Hökumət ölkəni mahiyyət etibarı ilə parlament çoxluğunun iradəsinə uyğun idarə edir: qanunları icra edir, idarəetmə üzrə reqlamentlər, dekretlər və müxtəlif növ qərarlar qəbul edir. Konstitusiya ilə prezidentə verilmiş səlahiyyətlər faktiki olaraq hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Praktikada isə İtaliya hökuməti digər ölkələrlə müqayisədə parlament palatasının iradəsindən daha çox asılıdır.

Məhkəmə hakimiyyəti: 1947-ci ildə İtaliya Konstitusiya ilə təsis edilmiş və 1956-cı ildən fəaliyyətdə olan Konstitusiya məhkəməsi 9 il müddətinə seçilən 15 hakimi özündə birləşdirir. Parlamentin palatalarının birdə iclaslarında, həmçinin prezident və ali magistratura tərəfindən təyin edilən hakmlər palatalara bölünmədən vahid kollegiya şəklində fəaliyyət göstərilir. Məhkəmənin ən yüksək səlahiyyəti konstitusiya qanunlarına və aktlarına. Qüvvədə olan qanunlara nəzarətdir.

3. İtaliyanın partiya sisteminin ən mühüm əlamətlərindən biri çoxpartiyalılıqdır. Partiya arenasında həqiqi partiyalardan başqa siyasi proseslərdə digər iştirakçılar: fəhlə hərəkatı ittifaqları, sahibkar təşkilatları, kənd təsərrüfatı və digər ittifaqlar çıxış edirlər. Ölkənin mərkəzində yerləşən Vatikanın mənzil qərargahına malik katolik kilsəsi də ənənəvi olaraq güclü mövqeyə malikdir.

İtaliyanın siyasi partiyaları əsasən iki əsas koalisiyada: sol və sağ mərkəzçi koalisiyalarında birləşərək fəaliyyət göstərilir. Son illər İtaliya hökumətinin formalaşmasında iştirak edən əsas siyasi partiyalar:

1. Demokratik Partiya- sol qüvvələrin demokratik partiyası, 28 oktyabr 2007-ci ildə solmərkəzçi cəbhədə baş vermiş islahatlar nəticəsində Milanda təsis edilmişdir. İDP 24-25 fevral 2013-cü ildə keçirilmiş parlament seçkilərində qalib gələrək Senatda 121, Deputatlar Palatasında isə 345 deputat yeri qazanmışdır.

2. Azadlıq Xalqı- sağmərkəzçi təmayüllü partiya. 18 noyabr 2007-ci ildə yaradılarsa da. Rəsmən 27-29 mart 2009-cu ildə - Forsa İtaliya və Milli Alyansın birləşməsi ilə təsis edilmişdir.

3. “Beş ulduz hərəkatı” Partiyası. İlkin olaraq Milli azadlıq Hərəkatı kimi tanınan bu siyasi partiya 04 oktyabr 2009-cu ildə təsis edilmişdir.

4. “Vətəndaş seçimi” partiyası-2013-cü il parlament seçkilərində Mario-Montini və onun islahatlarını dəstəkləmək üçün yaradılmış və mərkəzçi mövqedən çıxış edən yeni siyasi partiyadır.

5. “padaniya Naminə Şimal Liqası”-İtaliyanın şimal əyalətlərinə müstəqillik verilməsi və paytaxtı Milan olmaqla müstəqil Padaniya dövlətinin yaradılması ideyaları ilə çıxış edən siyasi partiya.

Ümumitalyan Əmək Konfederasiyası-İtalyan Kommunistləri.

İtaliya Fəhlə Hərəkatı Konfederasiyası

İtaliya Əmək İttifaqı

Mövzu-12. Yaponiya dövlətinin siyasi sistemi

Plan: 1. Ümumi məlumat.

2.Dövlət quruluşu. Dövlət başçisi

3.Qanunverici hakimiyyət

4. İcra hakimiyyəti. Məhkəmə hakimiyyəti

5.Siyasi partiyalar

1.Qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan Yaponiyanın adı ilk dəfə bizim eranın 701-ci ilinə aid mənbələrdə çəkilmişdir. Bu ərazilərə avropalıların ilk gəlişi XVI əsrə təsadüf etmişdir. Xristianlığın və qərb düşüncələrinin ölkə üçün zərərli olacağına inandıqları üçün, yapon liderləri xristianlığı yaymağa çalışan yadellilərin Yaponiyaya gəlişini qadağan etmişlər. Bu özünü təcrid siyasəti yalnız 1853-cü ildə yeni modernləşmə kursu ilə əvəz olunmuşdur. 1894-1895-ci illərdə Çində, 1904-1905-ci illərdə də Rusiya ilə müharibədən qalib ayrılmış Yaponiya, nəticədə öz ərazilərini genişləndirməyə müvəffəq olmuşdur.

Birinci dünya müharibəsi illərində almanlara qarşı vuruşan Yaponiya, İkinci Dünya müharibəsi dövründə (1939-1945) Almaniya və İtaliya ilə hərbi ittifaq qurmuş və müharibədən məğlub ayrılmışdır. Bununla belə. Sonrakı illərdə böyük bir inkişaf yolu ilə hazırkı rifah səviyyəsinə çatmış yaponiya, dünyanın aparıcı dövlətlərindən biri sayılmaqdadır. Şərqi Asiyada yerləşən Yaponiyanın paytaxtı

Tokio şəhəridir. Ölkənin ərazisi 377. 944 kv.km, əhalisi (2012) 126.659.683 nəfər. Yaponiyanın rəsmi dili-yapon dilidir. Dövlətin İnsan İnkişaf İndeksi 0.901 (12-ci yer).

2.Parlament formasında idarəetmə üsuluna malik konstitusiyalı monarxiyadır. Milli bayram günü olan Yaponiya dövlətinin yaradılması günü fevral ayının 11-də qeyd olunur. 3 may 1947-ci ildə qüvvəyə minmiş Yaponiya Konstitusiyasına görə, İmperator xalqın birliyinin və dövlətin rəmzidir, hakimiyyət xalqın əlindədir. İcra

səlahiyyəti bütövlükdə Parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan Nazirlər Kabinetinə aiddir.

İnzibati bölgüsü6 Todofuken sisteminə görə yaponiya Tokio paytaxt prefekturasından, Hokkaydo qubernatorluğundan, prefektura statusuna malik Kioto və osaka şəhərlərindən və digər 43 profekturalardan ibarət olan ali dərəcəli 47 inzibati vahidliyə bölünür.

Dövlət başçısı: 1946-cı ilin noyabr ayında ittifaq qüvvələri tərəfindən parlament formasında razılaşdırılmış idarəetmə və icra orqanlarının əlində hakimiyyətin təmərgüzləşməsinin yolverilməzliyi məqsədi ilə yaradılmış 99 maddədən ibarət Yaponiya Konstitusiyasına görə dövlət başçısı- sırf formal səlahiyyətlərə malik olan dövlətin və millətin rəmzi sayılan imperatordur. Real hakimiyyət Baş nazirə, onun rəhbərlik etdiyi kabinetə və qarşısında məsuliyyət daşdığı Parlamente verilmişdir.

Taxt varislik yolu ilə imperator ailəsinin kişi üzvlərinə keçir. İmperator mütləq hakimiyyətə malik deyildir. Dövlət işlərinə aid fəaliyyəti Nazirlər kabinetinin məsləhəti və isazəsi əsasında həyata keçirməlidir. Konstitusiyada göstərilən hallar xaricində İmperatorun hökumətlə bağlı səlahiyyəti yoxdur. Bununla yanaşı İmperator Baş naziri və Ali Məhkəmənin Baş Hakimini təyin edir. Baş nazir əvvəlcə Parlament tərəfindən seçilir və imperator tərəfindən təsdiq edilir. İmperatorun qanun və müqavilələri imzalamaq, Parlamentin sessiyalarını çağırmaq və Nazirlər Kabinetinin tövsiyə və icazəsi ilə şərəf nişanı vermək səlahiyyəti vardır.

3.Qanunvericilik hakimiyyəti: Yaponiyada qanunvericilik səlahiyyəti dövlətin ən yüksək orqanı sayılan Parlamente məxsusdur. Parlament (Kokkay) 480 nəfərlik Nümayəndələr palatası və 242 nəfərdən ibarət Müşavirlər Palatasından ibarətdir. Nümayəndələr Palatasının üzvləri 4 ildən bir seçilir. Nümayəndələr Palatasının 180 nəfər üzvü 11 milli seçki dairəsindən milli seçki dairəsindən proporsional qayda da, 300 üzv isə 300 seçki dairəsindən majoritar qayda ilə seçilir.

Müşavirlər Palatasının 242 üzvü 6 il müddətinə seçilir. Bu üzvlərin yarısı üç ildən bir keçirilən seçkilərlə seçilir. Bu üzvlərin yarısı üç ildən bir keçirilən seçkilərlə seçilir. 98 nəfər üzv milli seçki dairəsindən proporsional qayda ilə, digər 144 üzv isə majiotar qaydaya əsasən seçilir.

Nümayəndələr və Müşavirlər palatalarının iclasları adi, fəvqaladə və xüsusi iclaslar olmaq üzrə üç qrupa ayrılır. Parlamentin adi oslasları hər il dekabr ayında başlayır və 150 gün davam edir.

4.İcra Hakimiyyəti: İcra etmə səlahiyyətləri Baş nazirın rəhbərlik etdiyi və Parlament qarşısında məsuliyyət daşıyan Kabinetə verilmişdir. Pallament üzvü olan və Parlament tərəfindən müəyyən edilən baş nazir nəinki mülkü və böyük əksəriyyəti Parlament üzvləri aralarından olmaqla dövlət nazirlərini təyin etmək və azad etmək səlahiyyətlərinə malikdir. Hökumətə etimadtəklifini rədd etdiyi və ya etimadsızlıq təklifini qəbul etdiyi hallarda, Nümayəndələr palatası 10 gün ərzində buraxılmamışsa, Kabinet istefa etməlidir.

Məhkəmə hakimiyyəti: yaponiyada namizədliyi Kabinet tərəfindən irəli sürülən və İmpertor tərəfindən təyin edilən ali hakim istisna olmaqla, 15 üzvü kabinet tərəfindən təyin olunan Ali Məhkəmədir. Bir dəfə təyin olunan hakimlər vəzifələrini qanunla müəyyən edilən pensiya yaşına qədər icra edirlər. Lakin onlar öz peşəkarlıqlarını təsdiq etmək üçün hər on ildən bir keçirilən referendumlarda iştirak etməlidirlər.

Ali Məhkəmə digər məhkəmələrin fəaliyyətinə nəzarət edir və işlərə yenidən baxmaq hüququna malikdir. Qanunların konstitusiyaya uyğun olmasını müəyyən edən Ali Məhkəmənin hakimiyyəti, əslində bir çox hallarda məhdudlaşır. Belə ki, yaponlar sərbəst disputlara və danışıqlara üstünlük verirlər.

5.Siyasi Partiyalar: Yaponiyanın ilk siyasi partiyası Aikoku Koto (Vətənsəvənlər Partiyası) 1874-cü ildə yaradılmış və hökumətdən qanunverici orqanın yaradılmasını tələb etmişdir. Ölkədə ilk ümumi seçkilər də 16 il sonra, 01 iyul 1890-cı ildə keçirilmiş və Parlamentin ilk iclasını həmin ilin 29 noyabr tarixində keçirmişdir. Yaponiyada qurulmuş olan bu Parlament Asiyanın ilk milli qanunverici orqanı sayılır. Yaponiyanın Liberal Demokrat Partiyası (LDR) 1955-ci ildə iki mühafizəkar partiyanın birləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Yaponiyada qeydə alınmış 10 mindən çox partiya mövcuddur. Lakin onların LDP-dan əlavə, yalnız 4 əhəmiyyətli partiyası vardır. 1) Təmiz Hərəkət Partiyası. 2)Yaponiya Kommunist Partiyası. 3)Yaponiya SD Partiyası. 4) Yaponiya demokratik Partiyası.

Mövzu-13. Çin Xalq Respublikasının siyasi sistemləri

Plan: 1. Kommunist tipli dövlətlər

2.Çin Xalq respublikası

1.SSRİ dağılıandan sonra dünyada siyasi sistemin kommunist idarəçilik forması, partiya və ya sinfi maraqlar əsasında qurulmuş hakimiyyətin klassik nümunəsi hesab olunurdu. Sosialist-kommunist idarəçilik rejimləri indi yalnız Asiyanın və latın Amerikasının bir neçə ölkəsində qorunub saxlanılır. Asiyada qanuniləşdirilmiş kommunist rejimləri bu günədək Çində, Şimali Koreyada və Hind-Çində, habelə Karib adalarında qalmaqdadır. Kuba da müasir dünya proseslərinə tabe olmayan ölkə sayılır. Hal-hazırda yalnız Çində idarəetmənin kommunist forması modeli üstünlük təşkil edir. Çində bütün hakimiyyət 340 üzvü olan KP-nın MK-ya, Siyasi büroya, MK tərəfindən seçilən və hər həftə yığıncağı keçirilən , 12-25 nəfərdən ibarət nazirlik orqanına, həmçinin MK-nın kiçik inzibati qolu-Katibliyə mənsubdur.

Bu dövlət orqanlarının sədrləri, partiyanın yuxarı təbəqəsini təmsil edir. Baş nazir və Prezident kimi mühüm vəzifələri də icra edirlər. Kommunist sistemi özündə siyasətin məqsədini təyin edən partiyayı və bu məqsədləri həyata keçirən dövlət qqratını təmsil edir. Bir fakta diqqət yetirmək lazımdır ki, ABŞ kimi liberal-demokratik bir ölkədə hakimiyyətin fəaliyyətinə Konstitusiya nəzarət edirsə, kommunist ölkələrində Konstitusiya dövlətə, deməli. Hakim partiya tabedir. Faktiki olaraq, Konstitusiya partiyanın tələblərinə uyğun olaraq tez-tez dəyişdirilir. Ümumiyyətlə, bu kateqoriyaya aid olan dövlətlər sayca çox olmasalar da, həmin ölkələr dünya əhalisinin ¼ hissəsini əhatə edir.

2.Dünyanın ən qədim dövlətlərindən biri sayılan Çində erkən imperiya dövrü Tsin imperiyasından başlamış və X əsrin ortalarına qədər davam etmişdir. III əsrin əvvəllərində, 400 illik xan sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyulduqdan sonra Çində feodal münasibətləri yaratmağa başlamış, sonrakı əsrlərdə hakimiyyət Suy (586-618) və tan (618-918) sülalələrinin əlinə keçmişdir. 930-cu ildən etibarən Çində Sun imperiyasının hakimiyyəti bərqərar edilmiş və bu sülalə 1249-cu ilə qədər (1911) imperiya olan Çin, 1912-ci ilin fevral ayında Respublika elan edilmişdir. 1925-1949-cu illərdə müxtəlif hərbi-siyasi qruplaşmalar arasında baş vermiş vətəndaş müharibəsinin ilk mərhələsində (1931). Bir hissəsi Çin Sovet Respublikası elan edilmiş bu ölkə, 1949-cu ildən etibarən Çin xalq Respublikası adlandırılmışdır. Mərkəzi və şərq Asiyada yerləşən Çin Xalq Respublikasının paytaxtı Pekin şəhəridir.

Ölkənin ərazisi 9.706.961 kv.km, əhalisi (2012) 1.353.821.000 nəfərdir. Çinin rəsmi dövlət dili çin dilidir. Dövlətin insan İnkişafı İndeksi-0.687 (101-ci yer).

Dövlət quruluşu: Kommunist sisteminin idarəetmə üsuluna malik respublikadır. Milli bayram günü olan Çin Xalq Respublikasının bəyan edilməsi (1949)

oktyabr ayının 1-də qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1982-ci il dekabr ayının 4-də qəbul edilmişdir.

Dövlət başçısı: 1982-ci il ekabr ayının 4-də qəbul edilmiş və 1993-cü ildə düzəliş edilmiş IV Konstitusiyaya əsasən Çin ərazisinin miqyasına baxmayaraq unitar dövlətdir. Ölkə inzibati məqsədlə 22 əyalətə, Tibet də daxil olmaqla 5 muxtar vilayətə və dörd bələdiyyəyə bölünür. Hər bir əyalət yerli əhalinin seçkili Konqresinin və yerli hökumətinin vasitəçiliyi ilə müəyyən sahələrdə öx siyasətini həyata keçirir. Çin qanunvericiliyinə görə, hakimiyyət xalqa məxsusdur. Xalq öx hakimiyyətini Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı (ÜXNY) və yerli Xalq Nümayəndələri Yığıncaqları vasitəsilə həyata keçirir. Dövlət hakimiyyətinin ali orqanı: Ümumçin Xalq Nümayəndələri Yığıncağı- dövlətin qanunvericiliyini həyata keçirir; ölkə həyatının mühüm sahələrinə dair qərarlar qəbul edir, dövlət aparatının yüksək vəzifələrinə namizədləri təsdiq edir və seçir; ÜXNY-nın Daimi Komitəsi üzvlərini seçir; Dövlət Şurasının sədrini və Şuranın digər üzvlərini təsdiq edir; Mərkəzi Hərbi Şuranın (MHŞ) sədrini seçir və MHŞ-nın digər üzvlərini təsdiq edir; Ali xalq Məhkəməsinin sədrini seçir; Ali Xalq Prokurorluğunun Baş Prokurorunu seçir.

ÜXNY-nın hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir. Onun sessiyaları ildə bir dəfə çağırılır. Sessiyalar arasında olan müddət ərzində ÜXNY-nın funksiyalarını ÜXNY-nın Daimi Komitəsi həyata keçirir. Daimi Komitənin tərkibinə sədr, sədrin müavinləri, məsul katib və daimi komitənin üzvləri daxildir.

Çin Xalq Respublikasının Dövlət Şurası: İcra hakimiyyətinin ali orqanıdır. İnzibati-ərazi sisteminin bütün səviyyələrində xalq hökumətləri fəaliyyət göstərirlər. Dövlət Şurası və xalq hökumətləri müvafiq səviyyəli Xalq Nümayəndələri Yığıncaqları tərəfindən təsdiq edilir. ÜXNY və Daimi Komitə qarşısında məsuliyyət daşıyan Dövlət Şurasının vəzifəsi: idarə və müəssisələrin, komissiyaların və yerli hökumət orqanlarının fəaliyyətini istiqamətləndirməkdən və nəzarətdən ibarətdir; bundan əlavə normativ aktların qəbul edilməsi, həyata keçirilməsi və nəyahət. layihələrin ÜXNY-nın daimi komitəsinə verilməsinə məsuliyyət daşıyır.

Baş nazirdən, onun dörd müavinindən və dövlət Şurasının beş üzvündən ibarət olan daxili kabinetdə gündəlik baş verən hadisələrin həlli üçün müntəzəm sessiyalar keçirilir. Bu qanunverici orqanda üzvlük iki beşillik müddətlə məhdudlaşır. Çində bütün hakimiyyət 340 üzvü olan KP MK-ya, Siyasi büroya, MK-nın kiçik inzibati qolu olan Katibliyə məxsusdur. Çin KP-1921-1927-ci illərdə partiyanın lideri olmuş Çen Dusyunun və 1927-1930-cu illərdə partiyaya rəhbərlik etmiş Li Lisanın başçılığı ilə intellektuallar qrupu tərəfindən yaradılmışdır. Onlar 1917-ci il inqilabının və Marks, Engels və Leninin nəzəri əsaslarının təsiri altında

idilər. Şanxayda əsası qoyulmuş ÇKP dəniz sahilində yerləşən şəhərlərdə fəhlə sinfinin üsyanlarını təşkil etmək məqsədilə Moskvada Beynəlxalq Kommunist Təşkilatı (Komintern) ilə sıx əməkdaşlıq edirdi. Bu cəhdlər müvəffəqiyyətlə nəticələnmədi. Kominternin göstərişlərinə rəiət edən partiya daha böyük və populyar millətçi hərəkata- əvvəllər Sun Yatsenin, sonralar isə Çan kaysinin başçılıq etdiyi Qomindaniya qoşuldu. Hazırda partiyanın 81 milyon üzvi var. ÜXNY KP-nın 340 nəfər üzvü olan MK tərəfindən seçilir.

Hazırda Çində daha 8 böyük olmayan partiya fəaliyyət göstərir: Çin Demokratik irəliləyiş Assosiasiyası; Çin Demokratik Liqası; Çin Demokratik Milli Konstuktiv Assosiasiyası; İnqilabi Komitə; Ciu San Cəmiyyəti; Tayvan Demokratik Özünüidarə Liqası.

ÇKP ilə bir ittifaqda fəaliyyət göstərən və ilk növbədə burjaziya və ziyalılar üçün nəzərdə tutulmuş bu orqanların ÜXNY-da Daimi Komitə nümayəndə-ri vardır.

Mövzu-14. Türkiyə dövlətinin siyasi sistemi

Plan: 1. Ümumi məlumat. Dövlət quruluşu.

2.Qanunverici, israedici və məhkəmə hakimiyyətləri

3. Məşvərət orqanı

4. Siyasi partiyalar

1.Müasir Türkiyənin yerləşdiyi və bir çox sivilizasiyaların mərkəzi olmuş Anadolu yarımadasına türklərin gəlişi XI əsrə təsadüf etmişdir. 1071-ci ildə Bixansı məğlub etmiş və türk dövlətinin əsasını qoymuş səlcuqların XIII əsrin sonlarında zəifləməsi nəticəsində 1326-cı ildə yeni siyasi idarəçilik forması-osmanlı qurulmuşdur. 1453-cü ildə Konstantinopolun tutulması ilə şəhərin adı da dəyişdirilmiş və paytaxt istanbul elan edilmişdir. Dünya tarixində Osmanlı imperiyası ən uzunömürlü (624 il) və ən qüdrətli imperiyalardan biri hesab edilir.

XIX əsrin sonlarında zəif idarəçilik, imperiya daxilində seperatçılığın güclənməsi və Avropa ərazisində Osmanlının vaxtaşırı məğlubiyyəti, o cümlədən Birinci Dünya müharibəsindəki uğursuzluq, üç qitədə torpaqları olmuş İmperiyayı hədsiz dərəcədə zəiflətdi. Müharibədən sonrakı dövrdə Avropa dövlətlərinin öz aralarında imzaladıqları müqavilələrin faktiki məqsədi Osmanlı türkiyəsinin bölüşdürülməsi idi. İzmir şəhəri yunanıstanın payına düşmüşdü və 15 may 1919-cu ildə yunanlar İzmirə daxil oldular.

1919-1923-cü illərdə Mustafa Kamal paşanın (Atatürk) rəhbərliyi ilə həyata keçirilən İstiqlal mübarizəsi nəticəsində Türkiyə öz müstəqilliyini bərpa etdi, rejim rejim dəyişikliyi reallaşdırılaraq monarxiya cümhuriyyətlə əvəzləndi. Ərazisinin böyük bir hissəsi Asiyanın cənub-qərb və bir hissəsi Avropanın cənub hissəsində yerləşən Türkiyə Respublikasının paytaxtı Ankara şəhəridir. Rəsmi dövlət dili-türk dilidir. Ölkənin ərazisi 783.562 kv.km; əhalisi (2012) 74.724.269 nəfərdir.

Dövlətin İnsan İnkişaf İndeksi-0.699 (92-ci yer).

Dövlət quruluşu: Prezident formasında idarəetmə üsuluna malik Respublikadır. Milli bayram günü olan Cümhuriyyət Günü (1923) 29 oktyabrda qeyd olunur. Ölkə Konstitusiyası 1982-ci ildən qüvvədədir.

2.Qanunverici hakimiyyət:

Qanunverici hakimiyyət birpalatalı parlament tərəfindən həyata keçirilir. Türkiyə böyük Millət Məclisi gizli cəs vermə yolu ilə 550 deputat tərkibi ilə 4 illüddətinə seçilir. Deputatlar partiya siyahıları üzrə proporsional sistem üzrə seçilirlər.

İcraedici hakimiyyət:

İcraedici hakimiyyət baş nazirin başçılıq etdiyi Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir. Baş nazir Prezidentin təklifi ilə Parlament tərəfindən 4 turdan ibarət səsvermə yolu ilə seçilir. Nazirlərin siyahısı Baş nazirin təklifi ilə Parlamenta təqdim olunur.

Məhkəmə hakimiyyəti:

Konstitusiya Məhkəməsi, Apeliyasiya Məhkəməsi və Dövlət Hüquq Şurası tərəfindən həyata keçirilir. Paytaxt Ankarada yerləşən Konstitusiya Məhkəməsi 1962-ci ildə qurulmuşdur.

3.Məşvərət orqanı.

Milli Təhlükəsizlik Şurası.Tərkibi, bir qayda olaraq, ümumi seçkilərdən sonra müəyyən edilir. Tərkibə Prezident, Baş nazir, hökumətdə təmsil olunan siyasi partiyaların rəhbərləri, daxili və xarici işlər nazirləri, təhlükəsizlik təşkilatları və ordu rəhbərləri daxildir. Şura ölkənin daxili və xarici siyasətinə dair hökumətə tövsiyələr verir. Demokratik respublika olan Türkiyə Cümhuriyyəti 624 illik Osmanlı

dövlətinin tarixi mirası üzərində qurulmuşdur. Türkiyə Cümhuriyyəti Osmanlı dövlətinin I Dünya müharibəsi və digər səbəblərlə süqutundan sonra, 1923-cü ildə türk Qurtuluş savaşı ilə Mustafa Kamal Atatürk liderliyində qurulmuşdur. Yeni dövrün tələblərinə və türk millətinin xarakterinə uyğun həyata keçirilən islahatlar Atatürk inqilabları olaraq Türkiyə respublikasının əsas prinsipləri kimi qəbul edilir və yaşadılır. Türkiyə BMT, NATO, AŞ və İslam Konfransı Təşkilatı kimi bir neçə beynəlxalq təşkilatın üzvüdür və 3 oktyabr 2005-ci ildən etibarən Avropa İttifaqına tam üzvük üçün müzakirələri başlamışdır.

Türkiyədə konstitusional hərəkətlər XIX əsrin ikinci yarısında başlamış və Osmanlı imperatorluğunun son zamanlarında, 1876-cı ildə Qanuni-Əsası adlı ilk konstitusiya "Ükanuni Esası" qəbul edilmişdir. Qurtuluş savaşı illərində müharibə şəraitinin məcbur etdiyi qaydalar əsasında yazılmış ikinci konstitusiya 1921-ci ildə qəbul edilmişdir. Konstitusiyaya əsasən Türkiyə "unitar dövlət" sistemi içində müxtəlif mədəniyyətlərin birləşməsindən yaranan "tək xalq" prinsipinə əsaslanmışdır, yəni, tək millət, tam ərazi və bir dövlətdir. Hakimiyyət bölgüsü prinsipinə əsaslanan konstitusiyada qanunverici, icraedici və məhkəmə fəaliyyətləri müxtəlif dövlət qurumları vasitəsilə həyata keçirilir.

4. Siyasi partiyalar.

Siyasi partiyalar şəffaf, demokratik sistemin əhəmiyyətli elementləridir. Millət vəkili seçilmək hüququna sahib olan. ən azı 30 nəfər tərəfindən təsis olunan partiyanın hüquqi şəxs statusuna malik olması üçün Daxili İşlər idarəsinə məlumat verilməsi kifayətdir. Siyasi partiyalar fəaliyyətlərini Konstitusiya və qanunlar çərçivəsində davam etdirirlər. Siyasi partiyalar fəaliyyətlərində demokratik prinsiplərə riayət etmək məcburiyyətindədirlər. Siyasi partiyaların nizamnamələri və proqramları bu müddələrə ziddiyyət təşkil edərsə partiyanın fəaliyyəti Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən dayandırıla bilər. Ləğv olunan partiya başqa adda təsis oluna bilməz.

Türkiyədə seçkilər bir pilləlidir. Seçkilər nisbi çoxluq prinsipinə əsaslanaraq, ümumi, bərabər və gizli səsvermə yolu ilə keçirilir. Nisbi çoxluq prinsipində əsas fikir hər partiyanın topladığı səs çoxluğuna görə parlamentdə təmsil olunmasıdır. Səslərin hesablanması və protokollaşdırılması prosesi şəffaf keçirilir. TBMM-in tərkibi aşağıdakı şəkildə formalaşmışdır:

AKP (Ədalət və İnkişaf Partiyası) 326 deputat. Sədr R.T. Ərdoğan;

CHP (Cümhuriyyət Xalq Partiyası) 135 deputat. Sədr –K.Kılıncoğlu;

MHP (Millətçi Hərəkət Partiyası) 52 deputat. Sədr- S.Demirtaş

BDP (Barış və Demokratiya Partiyası) 36 deputat. Sədr S.Demirtaş

Müstəqillər- 6 deputat.

Mövzu-15. İran İslam Respublikasının siyasi sistemləri

Plan: 1. Teokratik və mütləq monarxiya tipli dövlətlər

2. İran İslam respublikasının siyasi sistemləri

1. Zahirən teokratiya və monarxiya sistemində daxil olan ölkələrin siyasi sistemləri çox oxşardır. Müddətsizlik, konkret, hüquqi məsuliyyətin olmaması, tam hakimiyyətlik kimi əlamətlər onları bir-birinə son dərəcə yaxınlaşdırır. Lakin ali hakimiyyətin əvəzlənməsində monarxiyaya xas olan vərsəlik qaydası, teokratiya üçün nəinki məcburi sayılmır, əksinə, ümumiyyətlə qəbul edilməyən bir institutdur. İlahi hakimiyyət-bir çox teokratik dövlətlərin (İran, SƏ, Vatikan və s) əsas qanunlarında möhkəm yer qazanmış əsas elementdir. Məs. İran Konstitusiyasına görə dövlətin və ümumiyyətlə bütün müsəlman cəmiyyətinin işlərinin idarə olunması əbədi və daimi olaraq 12 imamın əlindədir. SƏ-da isə ilahi hakimiyyət-Əsas qanunun müqəddəs “Qurani-Kərim” olması ilə izhar edilir. Vatikanda da sözügedən hakimiyyət məhz analoji üsulla özünü təsdiq edir. Teokratik respublika idarəçiliyinin əsl nümunəsi İrandır. Bu ölkə əsas dövlət vəzifələrinə namizədləri Ayətullahlar Şurası təsdiq edir. Ayətullah dövlətin ali rəhbəri sayılır və Prezidentlə müqayisədə daha geniş səlahiyyətlərə sahibdir.

Teokratik dövlətdə qanunvericilik, məhkəmə və bəzi hallarda ali rəhbərlik dini liderlər tərəfindən həyata keçirilir. Bir qayda olaraq onlar dövlət başçısı yanında məşvərətçi orqanın tərkibinə daxil olurlar. Bəzi hallarda isə dövlət başçısı eyni zamanda ruhanilərin lideri sayılır. Bəzən teokratiya elementləri, habelə monarxiya kilsə başçısı olduğu protestant ölkələrində də (B/Britaniya, Norveç, İsveç, Danimarka) görünür. Tədqiqatçılar hesab edir ki, əslində dövlət teokratiyası nə monarxiya, nə də ki. respublika idarəetmə formasıdır. Onların fikrinə görə, teokratiya müstəqil idarəetmə formasıdır. Bütövlükdə teokratik dövlət- siyasi rejim anlayışından daha çox. Dini-siyasi sistem anlamını verən, habelə özündə demokratik və ya qeyri-demokratik əlamətlər yükünü daşıyan unikal bir dövlət quruluşudur.

Mütləq monarxiya (təkhakimiyyətlik)-elə bir idarəetmə formasıdır ki, burada ali hakimiyyət vətəndaşların iradəsindən asılı olmayaraq, tam şəkildə bir mütləq dövlət başçısının (imperator, kral, sultan, şah vəs) əlində cəmləşmişdir. Bu tipli

idarəetmə sistemində hakimiyyət varislik yolu ilə ötürülür. Müddətsiz olaraq həyata keçirilir və əhalinin iradəsindən asılı deyil. Dövlətin idarə edilməsini Konstitusiyasız, bəzi hallarda isə Parlamentsiz həyata keçirən mütləq monarxiya, uzun müddət yer üzündə hakim olan idarəçilik forması olmuşdur. Hazırda mütləq monarxiyalar Asiya regionunda hələ də qalmaqdadır (Bruney, Qman, Qətər və s). Burada xalqın azad iradəsi nəticəsində formalaşmış qurumlar mövcud deyil və dövlət suverenliyinin yeganə daşıyıcısı monarxdır.

2.İran İslam Respublikasının siyasi sistemləri.

Ümumi məlumat: Dünyanın ən qədim dövlətçilik tarixinə malik ölkələrdən biri sayılan İran, əsrlər boyu Şərqdə həlledici rola sahib olmuşdur. I Daranın hakimiyyəti dövründə (e.ə. 521-485) Əhəmənilər dövləti Yunanıstan və İvriya torpaqlarından İnd çayına qədər uzanırdı. Orta əsrlərdə (XVII-XVIII_ kifayət qədər qüdrətə və nüfuza malik olan İran (Parsiya), XIX əsrin sonlarına doğru yarım müstəmləkə dövlətinə çevrilmişdir. 1979-cu ilin fevral ayında ölkədə baş vermiş islam inqilabı nəticəsində İran İslam Respublikası elan edilmişdir. Asiyanın qərb hissəsində yerləşən İİR-in paytaxtı Tehran şəhəridir. Ölkənin ərazisi 1.648.195 kv.km, əhalisi (2012) 75.149.669 nəfərdir.İranın rəsmi dövlət dili Fars dilidir. Dövlətin İnsan İnkişaf İndeksi 0.707 (88-ci yer).

Dövlət quruluşu: 1979-cu il fevral ayının 11-də İranda şah idarə üsulu olan monarxiya ləğv edilmiş və nəticədə 01 aprel 1979-cu ildə İİR elan edilmişdir.1979-cu il dekabr ayının 3-də qəbul olunmuş Konstitusiya qüvvədədir. 1989-cu il iyulun 28-də ona dəyişikliklər edilmişdir. Mövcud Konstitusiya respublika quruluşunun yaranmasını, bütün hakimiyyətin dini-siyasi dairələrin nümayəndələrinə keçməsinə hüquqi cəhətdən təsbit etmişdir. İİR-da dövlət hakimiyyəti bir-birindən asılı olmayan qanunverici, icraedici və məhkəmə sahələri vasitəsilə ölkənin Ali Dini Rəhbərinin nəzarəti altında həyata keçirilir. İranın dövlət başçısı de-yure Prezidentdir. Bununla belə o, Ali Dini Rəhbərə tabedir. İslam İnqilabının rəhbəri Ayatullah Xomeyinin ölümündən sonra 4 iyul 1989-cu il tarixində İİR-in yeni Ali Dini Rəhbəri Seyyid Əli Xomeyneyi seçilmişdir. İİR-in Dini Rəhbəri hakimiyyətin bütün qollarına nəzarət edir, daxili və xarici siyasətin əsas istiqamətlərini müəyyən edir; məhkəmə hakimiyyət başçısını , silahlı qüvvələrin və daxili qoşunların ali baş komandanını təyin edir; ümumxalq və birbaşa səs vermə yolu ilə seçilən Prezidentin təyinatı haqqında fərman imzalayır. Müşahidə Şurasına altı fədihi təyinedir. Ona müharibə elan etmək və sülh bağlamaq, amnistiya etmək və ya məhkəmə hakimiyyəti başçısının təklifi ilə məhkəmə hökmünü yüngülləşdirmək hüququ verilmişdir.

Hakimiyyətin ali orqanları sisteminə daxil olan və 86 üzvdən ibarət olan Ekspertlər Şurası birbaşa seçkilər yolu ilə 8 illik müddətə seçilir. Konstitusiyaya görə, Ali Dini Rəhbərdən sonra ölkədə ən yüksək vəzifə tutan Prezidentdir. Prezident olmadığı halda vəzifəsini I vitse-prezident həyata keçirir. 1989-cu ildə Konstitusiyaya edilmiş dəyişikliklərə əsasən Baş nazir vəzifəsi ləğv edildiyindən icraedici hakimiyyətə prezident rəhbərlik edir. Birbaşa seçkilərdə 4 il müddətinə seçilən prezident-dövlət başçısı olaraq rəsmi səviyyədə, xüsusən də xarici dövlətlərlə əlaqələrdə İrani təmsil edir.

İİR-in Ali Qanunverici orqanı bir palatalı İslam Şurası Məclisidir. Məclis birbaşa və gizli səsvermə yolu ilə 4 il müddətinə seçilir. 290 deputatdan ibarətdir. Məclis qərarlarının İslamın müddüaları və İİR-nin əsas qanunu ilə uyğunluğunun təmin edilməsi-6 üzvü Ali Dini Rəhbərin təyin etdiyi fədhilər, digər yarısı isə namizədlikləri məhkəmə hakimiyyəti başçısının təqdimatı əsasında Məclis tərəfindən seçilən Nəzarət şurası tərəfindən həyata keçirilir.

İslam inqilabından sonra islam normaları məhkəmə sisteminin əsasına daxil edilmişdir. Bu normalar daha çox cinayət, ailə hüququ və cəza cisimlərinə aid edilir. Ali Məhkəmə Ali Dini Rəhbər tərəfindən 5 illik müddətinə təyin edilən məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyətinə ümumi nəzarəti həyata keçirir.

İİR-in Konstitusiyasına əsasən 1981-ci ildə qəbul edilmiş qanuna görə, qeyri-rəsmi siyasi partiya və təşkilatların fəaliyyəti qadağan edilmişdir. Ali Dini Rəhbərə müyilli bir sıra islam təşkilatları mövcuddur:

“ Mübariz ruhanilər cəmiyyəti”

“ Mübariz ruhanilər liqası”

“İslam inqilabı dəyərlərinin müdafiəsi cəmiyyəti”

Digər qruplar:

“Müsəlman qadınlar cəmiyyəti”

“Mühəndislərin islam cəmiyyəti”

“Psixoloqların islam cəmiyyəti”

“İran islam mücahidləri cəmiyyəti”

“İslam əmək partiyası”

“İslam İran Birlik cəbhəsi partiyası”

“İslam xalqının həmrəylik partiyası”

“İslam Xalq Partiyası”

“İran Kürdistan demokratik partiyası”

“İran Xalq Mücahidlər Partiyası”

“İran xalq Fədailər Təşkilatı.